

PALÁGYI LÁSZLÓ

A magyar főnév és melléknév kognitív szerveződésének alapjai és konverziós viszonyai¹

This paper investigates the issue of nouns and adjectives that necessarily involves several complex semantic and morphological aspects. Generally speaking, nouns and adjectives seem to be in a very close relationship in all languages of the world and my research question is how a Hungarian adjective can be used as a noun in discourse, and how an adjective becomes a noun in the Hungarian lexicon. The paper's main hypothesis, based on the framework of cognitive linguistics, is that although lexical categories obviously possess typical instances and characteristics, they do not vary in semantic content in general; however, cognitive grammar also claims that lexical categories differ from each other in their configuration of meaning and their schematic structure. I claim that the topic function of adjectives – traditionally considered as „an adjective used as a noun” – can be distinguished from the predicative and attributive function of adjectives, as well as from the lexical category of the noun itself. In addition, I examine Hungarian nouns and adjectives in an integrative model of ontologies and construals that has so far not been applied to Hungarian linguistic material. I argue that this model is appropriate to describe and semantically capture a wide range of Hungarian nouns and adjectives. At the last part of the paper, I study a few cases that are traditionally supposed to be „conversions” in Hungarian, and I consider the role of metonymy and metaphor in this special type of word-formation and meaning construction. I claim that metonymy and metaphor as construals and connected in an organic way and forming a continuum that are responsible for the topic function and the lexicalization of adjectives in Hungarian.

Keywords: noun, adjective, conversion, metaphor, metonymy, cognitive grammar

0. Bevezetés

A címben jelzett kérdéskör komplexitását mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a magyar főnév és melléknév meghatározására a függőségi nyelvtanok (l. KESZLER 2000) elsősorban jelentésalapú, míg az ún. „strukturális szemantika” (l. KIEFER 2007) a főnév esetében elsősorban formai kritériumokat alkalmaz. Előbbi meghatározása szerint a főnév „olyan alapszófajú szó, amely élőlényt, élettelen

---

¹ Köszönet illeti BENCZES RÉKÁT, valamint a kézirat két névtelen bírálóját hasznos megjegyzéseikért. A kéziratban foglalt egyes részkérdések megvitatásáért BRDARNÉ SZABÓ RITÁNAK mondok köszönetet.

tárgyat [szubsztanciát], gondolati és elvont dolgot, illetőleg ezek fogalmát jelöli” (KESZLER 2000: 127), míg a melléknevek „tulajdonságokat kifejező szavak” (KESZLER 2000: 142). Utóbbi kritikája szerint azonban a főnév e hagyományos definíciójával csupán a tipikus példányok jellemezhetők: „ez a meghatározás a *circulus vitiosus* veszélye nélkül nem alkalmazható olyan főnevekre, mint *igazság*, *szépség*, *elektromosság*, *azonosság*, *hasonlóság*, ti. ezekről csak azért mondhatjuk, hogy ’dolgot’ jelölnek, mert főnevek” (KIEFER 2007: 145); a melléknév meghatározása pedig az igékre és predikatív főnevekre egyaránt érvényes. E megállapítások két fontos tanulsággal is szolgálnak: egyfelől, hogy a két lexikai kategória tagjai nem egyenrangúak (így a kategorizáció klasszikus, szükséges és elégséges feltételeken alapuló elveinek nem felelnek meg); másfelől, hogy logikai hagyományból táplálkozó, vagy egyáltalán referencialitásra támaszkodó jelentésfogalom nem alkalmas a lexikai kategóriák jelentésalapú meghatározására, márpedig a főnévi és melléknévi jelentés elhatárolására tett kísérletek – l. KIEFER 2007: 180–183 – véleményünk szerint is joggal feltételeznek a főnévhez vagy melléknévhez kizárólagosan köthető konceptusokat – jelen tanulmánynak is ez a fő hipotézise. E fogalmi tudásszerkezetek azonban szempon-tunkból nem tartalmilag, hanem sematikus struktúrájukat, konfigurációjukat illetően különböznek, az eltérések tehát elsősorban a jelentések *s z e r k e z e t é b e n* mutathatók ki (l. 3. fejezet).

Érdemes a főnév és melléknév kategóriáját referencialitásukon, valamint az elvont nyelvtani szabályokon és elveken túl a beszélők tudása felől is megköze-lítenünk. A használatalapú, konnekcionista morfológiai modellek (l. BYBEE 1988, BURZIO 2002, BLEVINS 2006, MONTERMINI 2010) – csakúgy, mint a ho-lista kognitív nyelvészet irányzatai – lényegében e tudást tekintik kiindulópont-juknak, s a nyelvelméleti modell mint tudományos konstrukció és a kognitív re-alitás párbeszédeként a morfológiát lexikális szerveződésnek értelmezik.² A konnekcionista modellekben a szuffixumoknak nincs önálló, lexikai egységektől független reprezentációjuk,³ az azonban korántsem mellékes, hogy a fentebb idé-zett denominális, ’dolog’ sémába nehezen vagy egyáltalán nem illeszkedő főne-vek (*igazság*, *szépség* stb.) képzett, azaz valamilyen motiváció révén főnevesített szavak. A példák alapján ugyanis feltételezhetjük, hogy a világról való tudásunk szerkezetét illetően bizonyos előnyökkel jár, hogy a világban tapasztalt jelensé-gek egy részét „általában a fizikai tárgyak sémájának analógiájára, mintájára

² A séma- és szabályelvű morfológiai feldolgozás empirikus kutatási eredményeiről átte-kintő jelleggel l. PLÉH – LUKÁCS 2014: 231–239, míg JOAN BYBEE nyelvelméletéről magyarul összefoglalóan TANOS BÁLINT (2008) írt.

³ Vagyis mentális reprezentáció szintjén nincs *-ség* elem, van viszont *szépség*, *terhesség*, *kétség* stb. lexikai egység, a mentális lexikon morfológiája sémák és analogikus művele-tek révén szerveződik, amiben a gyakoriságnak alapvető szerepe van.

dolgoz fel az emberi megismerés” (TOLCSVAI NAGY 2013: 126), s így a főnév kategóriájának elsődleges kognitív funkciója abban ragadható meg, hogy „tárgyasított, tárgyként konceptualizált dolgot jelöl” (TOLCSVAI NAGY 2013: 181).

A lexikai kategóriákat tehát szempontunkból érdemes (tágabb értelemben) funkcionálisan⁴ is megközelítenünk, ügyelve arra, hogy ne mossuk el a határt funkció és kategória között: „a melléknév is csak akkor [kaphat névelőt] ha főnévként használjuk... [Esetragokat] főnévként használt melléknév... kaphat” (KIEFER 2007: 145). Joggal merül föl a kérdés, miképpen használjuk a melléknéveket ’főnévként’ a mondatban (*hol van az eredeti?*), és specifikálódott jelentéssel főnevesülve a lexikonban (*reggeli*), s van-e összefüggés a két használat között. Jelen tanulmány célja e két jelenség világos megkülönböztetése annak leírásával, hogy a főnév és melléknév mentális sémájának leképezése miképpen szolgálja a jelentésképzést – holisztikus felfogásunkban e két lexikai kategóriát és a köztük lévő műveleti viszonyokat az elméműködés egyéb területeire is jellemző kognitív folyamatok vezérlik.

A lexikai kategóriák kognitív szerveződésének leírása igen komplex megközelítési módot kíván, amihez az ún. funkcionális nyelvészet egymásnak tágabb perspektívából elméleti szinten megfeleltethető (vö. LADÁNYI – TOLCSVAI NAGY 2008: 17–58), ám különböző jelenségeket fókuszba állító eszköztárát alkalmazzuk: ekképpen a langackeri kognitív nyelvtan, a LAKOFF és JOHNSON-féle kognitív szemantika egyes aspektusai és a már említett, BYBEE nevével fémjelzett konnekcionista morfológiai modell egyaránt elméleti háttérül szolgálnak vizsgálódásunknak. Minthogy azonban a magyar főnév és melléknév, s kiváltképp a magyar konverzió diszkurzív közege formalista alapokon nyugszik, az e keretben tett megállapításokkal való párbeszédőtől sem tekinthetünk el.

A tanulmány a következőképpen épül föl: az 1. fejezetben vizsgálatunk tárgyának, a magyar főnévi és melléknévi kategóriának morfológiai és szemantikai jellegzetességeit mutatom be a magyar és más európai nyelvek, valamint az általános megismerési folyamatok tükrében. A 2. fejezetben a melléknév főnévi és igei kategóriával is összefüggő funkcióit határolom el s amellet érvelek, hogy a melléknévek „főnévként” való használata elkülönítendő attributív és predikatív funkciójuk mellett magától a főnévi kategóriától is. A 3. fejezetben a kognitív grammatika lexikai kategóriákra vonatkozó alapkoncepcióinak vázolása utána (LANGACKER 1987, 1999) a magyar főnév és melléknév tipológiáját vizsgálom főként CARITA PARADIS (2004, 2005) több kognitív nyelvészeti kutatás eredményeit integráló, ám magyar nyelven még nem alkalmazott szószemantikai mo-

⁴ Szószintű funkcionális kategóriaként a hagyományos függőségi nyelvtanokban rendszerint a nem „autoszemantikus”, azaz lexikai jelentéssel nem rendelkező viszonyszók, míg strukturalista keretben az ezeknek részben megfelelő, ám egységes szóosztályt nem képező, a szintaktikai szerkezetek vázát alkotó összetevők szerepelnek (KENESEI 2008).

delljében, s azt igyekszem bizonyítani, hogy e modellbe a magyar főnevek és melléknevek központi és periférikus, ritkán tárgyalt példányai egyaránt szervezsen beilleszthetők. A két lexikai kategória diszkrét, majd együttes vizsgálata után a köztük végbemenő, derivációs morfémák nélküli szófajváltás is magyarázatra szorul, így a magyar nyelv főnévvel és melléknévvvel kapcsolatos konverziós viszonyainak újszerű, sémaelvű morfológiai áttekintése után a metonímia és a metafora szemantikában és szóképzésben feltételezett konstruálási szerepét, illetve a két művelet egymáshoz való viszonyát tisztázom. Mindez elvezet minket a magyar főnév és melléknév alaktanilag konverziós, a jelentésképzést illetően pedig metaforikus és metonimikus műveleti viszonyainak leírásához. Véleményem szerint ugyanis a melléknév főnévi használata a diskurzusban metonimikus, főnevesülése a lexikonban pedig metaforikus konstrukciókat feltételez.

1. A vizsgálat tárgya – a magyar főnév és melléknév alapvonásai

Az alábbiakban a magyar főnév és melléknév prototípusalapú kategorizációját és morfológiáját vázolom föl, majd a főnév–melléknév viszonyt tárgyalom a magyarban és más nyelvekben bemutató jelleggel.

Mint már a bevezetőben utaltunk rá, a lexikai kategóriák prototípusok köré szerveződnek (LANGACKER 1987; LAKOFF 1987). A főnév prototípus-elvű szerveződését TOLCSVAI NAGY (2013: 125–129) mutatja be magyar példákon keresztül, a főnév prototípusaként vagy „fogalmi archetípusaként” a fizikai tárgyat megjelölve. A főnévi kategória e prototípusok mellett hierarchikusan épül föl a következőképpen: fölérendelt szint (*bútor*) – alapszint (*asztal*) – alárendelt szint (*étkezőasztal*). A három kategória tendenciaszerű morfológiai különbségeket mutat (ami mindenképpen a megismerés befolyásoló szerepére utal a grammatikában): a fölérendelt szintű főnevek gyakran megszámlálhatatlanok (pl. *ruházat*; a singulare- és plurale tantumról a magyarban l. H. VARGA 2012a: 275–287, 2012b); az alapszintűek sohasem összetett szavak és rendszerint a nyelvek legrövidebb szavai; míg az alárendelt szint szavai legtöbbször szóösszetételek (CROFT – CRUSE 2004). A szintek elnevezése is jelzi, hogy kiemelendő az alapszintű kategóriák szerepe (KÖVECSSES – BENCZES 2010: 41–49): leginkább az alapnevek használhatók semleges kontextusban (CRUSE 1977); az általuk jelölt fogalmaknak nagyjából azonos képi formájuk van; többé-kevésbé azonos módon lépünk velük interakcióba; az alapnevek a leggyakoribb szavak; nekik tudjuk a legtöbb tulajdonságot tulajdonítani; s – bár vannak, akik vitatják (MANDLER – BAUER – MCDONOUGH 1991) – lehetséges, hogy a nyelvelsajátítás során is ezeket tanuljuk meg először (ROSCH – MERVIS 1975). A főnevek jelentése termé-

szetesen nem csupán prototípusok köré és vertikálisan, hanem fogalmi tartományokban⁵ és tágabb értelemben vett asszociatív hálózatokban⁶ is szerveződik.

Ami a magyar főnév prototipikus morfológiai felépítését illeti, már korántsem ilyen egyértelmű a kép, helyesebb egymástól részben független morfológiai sémákról beszélnünk. Az európai nyelvek körében viszonylag ritka, hogy a lexikon morfológiáját alapvetően az elemek magánhangzóinak képzési helye strukturálja. Fonotaktikai szempontból a magánhangzó–mássalhangzó megoszlás más európai nyelvekhez képest közepesen kiegyenlített (43%–57%, BOLLA 2006). A prototípushatások morfológiailag is megfigyelhetők, azonban több forrásalapú (source-oriented), azaz alapalak–levezetett alak alapú séma (*lány* → *lányok* ↔ *ház* → *házak* vö. az ún. „nyitótövekről” H. VARGA 2012a: 250–265) és kimenet-alapú (product-oriented), azaz levezetett alak–levezetett alak alapú séma (*kertje* – *strandja* – *barátja* ↔ *nézete* – *gondolata* – *csapata*; e két séma disztribúciója nem foglalható szabályba) működését kell feltételeznünk a lexikonban (BYBEE 1995), ami a magyar nyelv morfofonológiai gazdagsága miatt különösen fontos. A prototípus meghatározása viszont véleményem szerint már csak azért is problematikus, mert a produktivitás a típusgyakorisággal (= egy adott mintázat gyakorisága, pl. *azonosság* – *hasonlóság* – *gazdagság* stb.), míg a rendhagyóság a példánygyakorisággal (= egy meghatározott szóalak előfordulásának száma. vö. a létigék rendhagyósága a világ nyelveiben) van összefüggésben (BYBEE – HOPPER 2001), s elméleti kutatás szintjén nem könnyű feladat állást foglalni abban a kérdésben, hogy vajon a nagy típusgyakoriságú *ravaszkodás* vagy a feltételezhetően nagy példánygyakoriságú, ám sok tekintetben rendhagyóan viselkedő *szó* a morfológiailag központibb, jobb példány.

A pszicholingvisztikai vizsgálatok szerint a képzett alakokat is egészen dolgozzuk föl (PLÉH – JUHÁSZ 1995, JUHÁSZ – PLÉH 2001), amivel egyúttal azt is feltételezhetjük, hogy a főnevek derivációs mintázatukhoz képest szemantikai osztályok alapján (hagyományosan tulajdonnév, anyagnév stb.) kognitívan reálisabban írhatók le, hiszen a beszélők morfológiai felépítés szempontjából csupán a gyakorisággal összefüggésben tesznek különbséget a tagok között (az egészle-

⁵ Nyilvánvalóan lehetetlen feladat lenne a *szerda* vagy a *könyök* szó jelentését leírni, meghatározni a HÉT vagy a KAR fogalmának segítségével. A fogalmi tartomány „mentális séma, tudáskeret, az egy fogalom köré rendeződő asszociált, aktivált fogalmak köre” (TOLCSVAI NAGY 2013: 382).

⁶ „... a főnév által előhívott fogalom aktiválása további fogalmak aktiválásával, asszociálásával jár, ezért minden főnévi jelentésnek megvan a maga támogató közege. A főnév támogató fogalmi közege azoknak a fogalmaknak a sora, amelyeknek közegében jelentésszerkezete elhelyezkedik, de amelyektől ez a komplex mátrix egyúttal elkülönül” (TOLCSVAI NAGY 2013: 182).

ges feldolgozás inflexiós és tipológiai dimenzióival kapcsolatban I. LAINE ET AL. 1995, VANNEST ET AL. 2002).

A nyelvek szóosztály alapú tipológiai vizsgálatai (l. többek között BHAT 1994, CROFT 1990, DIXON 1982) a főnevet egyöntetűen univerzális kategóriának tekintik, míg a nyelvek csupán egy részében található a magyarhoz hasonlóan ige-től és főnévtől elkülönült melléknévi osztály, s az e lexikai kategóriával rendelkező nyelvekben sem minden esetben problémátlan a főnévtől és ige-től való elhatárolásuk. Mindenesetre a kutatások alapján „úgy tűnik..., hogy a melléknévi jelentés tipikus eseteit az értékelő melléknevek [jó – rossz], a dimenzió-nális melléknevek [hosszú – rövid] és a szint-jelölő melléknevek [fekete – fehér] között találjuk” (KIEFER 2007: 180), s ez valószínűleg a magyar nyelvre is igaz.⁷

Morfológiai különbség, hogy míg pl. a szláv nyelvekben a melléknevek transzparenssek, addig a magyarban – bár ma is számos produktív melléknévképző van – jelentős részük opak (l. a MNSz négy leggyakoribb melléknevét: *magyar, nagy, új, jó*) vagy legalábbis nem kompozicionális (*kedves*), azaz a melléknév alaki feldolgozása az esetek jelentős részében nem elegendő a lexikai kategorizációhoz.⁸ A magyar melléknévi igevekről (funkcionális melléknevekről) mint nem központi kategóriatagokról kijelenthető, hogy míg a germán és latin nyelvekhez képest morfológiailag jobban elkülönülnek az ige kategóriájától (a magyar melléknévi igevegek deverbálisak, csupán a befejezett melléknévi ige-névről állítható, hogy átfedésbe kerülhet az igei paradigmával), addig a szláv nyelvekhez képest – melyekben a melléknévi igevegek néhány kivételtől eltekintve a melléknév alakját veszik föl és csupán szintaktikailag differenciálódnak – kevésbé különülnek el.

A főnév és a melléknév nehézkes elkülönítése mögött feltételezésem szerint alapvető megismerésbeli tényezők húzódnak. A főnévi kategóriába tartozó tagok élesen soha nem választhatók el tulajdonságaiktól, hiszen a jelentésképzés, kogníció során az érzékelt entitások meglévő sémákon alapuló kategorizációja éppen azok észlelt tulajdonságain alapul – I. LAWRENCE BARSALOU (1992) ötlépcsős modelljében a kategorizáció első lépéseként az adott entitás strukturális tulajdonságainak megállapítása szerepel – továbbá „valamely dolog kategóriája, a

⁷ A melléknevek tipológiájáról a magyar és külföldi szakirodalomban áttekintő jelleggel, illetve a dimenzió-nális melléknevek prototipikusságával, leggyakoribb kollokációival és tipikus olvasataival (s a témában felmerülő elméleti és módszertani kérdésekkel) a magyarban PAPP KORNÉLIA ESZTER disszertációja foglalkozik (2013).

⁸ Ez vélhetően nincs összefüggésben a lexikon nyelvtani nem alapú morfológiai strukturalásával (illetve annak hiányával), mivel a magyarnál nem listázhatók sokkal hatékonyabban a melléknévi formák az egyes latin és germán nyelvekben sem (pl. a franciában az „irreguláris” alakokkal kiegészülve legalább 12 csoportot kell fölvennünk), s a főnévi alakok nem alapú kategorizációja is csupán korlátozottan megjósolható.

rá vonatkozó fogalmi tudás az absztrahált és sematizált tulajdonságok hálózatából áll össze” (TOLCSVAI NAGY 2013: 180; kiemelés tőlem, P. L.). A tulajdonságok sokszor inherensen kapcsolódnak az entitásokhoz.⁹ A főnév és a melléknév szerves kapcsolatára utalnak az egyes nyelvek anaforikus viszonyai is, ugyanis a melléknévi és főnévi névmások gyakran variálódnak:

(1i) <i>Ingyenes, és az is marad.</i>	ADJ ← N PRO
(1ii) <i>C'est gratuit et ça le restera toujours.</i>	ADJ ← N PRO
(2i) <i>Az élet mint olyan.</i>	N ← ADJ PRO
(2ii) <i>There is no dining room as such in the house.</i>	N ← ADJ PRO

A fentebbi példák részletes elemzésétől itt eltekintünk, de az kiemelendő, hogy az adott kategórián belüli ekvivalens névmás (vö. *?ingyenes, és olyan is marad; ?az élet mint az*) szokatlanabb, ami a szerkezetek elsáncolódott, idiomatikus jellegére vall.

A magyar főnév és melléknév kategóriája bár elkülöníthető, dinamikus kapcsolatban áll egymással, ami a későbbiekben tárgyalt konverziós viszonyaiban, valamint morfoszintaktikai viselkedésükben is megmutatkozik – ez utóbbi megvilágításához szintén érdemes kontrasztív szempontokat alkalmaznunk: a magyar főnév és melléknév elkülönítése formai kritériumok alapján csak bizonyos esetekben lehetséges (jellemzően ilyen pl. a határozószóval való együttes előfordulás), inflexiós morfológiai mintázataik (a fokozhatóság kivételével) lényegében megegyeznek, ami nem jellemző pl. a szláv nyelvekre (*a nők szépek* ↔ cseh NOM PL *ženy jsou krásné*; még ha egyeztetésük sokszor morfofonológiailag motiválnak is tűnik, l. szlovák NOM SG *krásná žena* 'szép nő', ACC SG *krásnú ženu* 'szép nőt').

Jóllehet a főnévi és melléknévi csoport morfológiai kapcsolata a magyarban kifejezetten erős, a melléknév szintaktikailag az igétől sem áll távol (a főnévvel ellentétben mindkettő módosítható pl. határozószóval), tehát a melléknévi morfoszintaktikai szerkezetek mind főnévi, mind igei irányban erős kapcsolódási pontokkal rendelkeznek.

2. A magyar melléknevek mondatszemantikai szerepei

Érdeemes a megnyilatkozások kommunikatív, információstruktúra szempontú topik–komment szerveződésével párhuzamosan megvizsgálnunk a mondatban megfigyelhető melléknévi szerkezeteket – az alábbiakban annak bizonyítására

⁹ Az inherens ↔ elidegeníthető konceptuális tartalom egyébként a magyarban morfológiailag is differenciálódik az *-(V)s* : *-(j)Ű* képzők megoszlásával (LACZKÓ 2000a, KIEFER 2007: 199–202), s ennek a fosztóképzők esetében is jelentősége van (KIEFER 2007: 203, H. VARGA 2012a: 194–201).

töreksem, hogy az általam kvázi terminusként melléknévi topiknak¹⁰ nevezett funkció jól elhatárolható a főnévi kategóriától és a melléknév attributív–predikatív használatától egyaránt.

- (3i) topik *Peti és Tomi* komment 'diákok.
 (3ii) topik *A diákok* komment 'tanulnak.
 (3iii) topik *A diákok* komment 'szorgalmasak. PRED
 (3iv) topik *A szorgalmas diákok* komment 'kirándulni mennek. ATTR
 (3v) topik *A szorgalmasak* komment 'kirándulni mennek. TOP

Elöljáróban érdemes kiemelni néhány összefüggést: jól látható, hogy a melléknév és a főnév egyaránt lehet topik és komment, utóbbi azonban nem állhat határozószóval és nem fokozható (?*a nagyon diákok tanulnak* ↔ *a nagyon szorgalmasak kirándulni mennek*; **a legdiákabbak szorgalmasak* ↔ *a legszorgalmasabbak kirándulni mennek*), ezzel összefüggésben figyeljük meg, hogy míg a (3ii) és a (3iii) esetében csupán a komment, addig a (3iv) és a (3v) esetében a topik és a komment egyaránt módosítható határozószóval (pl. *reggel, nagyon*).

A fenti példák funkciói közül a melléknév attributív (3iv) és predikatív (3iii) használatának meglehetősen széles irodalma van (a két használat egymásból való levezethetőségéről összefoglalóan l. KIEFER 2007: 183–185) a (3v)-höz hasonló melléknévi eseteket pedig a grammatikák egyszerűen főnévinek tekintik. A magyar melléknevek egy része – legalábbis bizonyos jelentésükben – csak attributív funkcióval bír (*bizonyos emberek; állítólagos barátaid*). Az viszont a vonzatos melléknevek (*biztos vmiben, méltó vmire* stb.) megítélésén múlik, hogy csak és kizárólag predikatív funkciót tulajdonítunk-e nekik (ahogy KIEFER 2007 teszi), ugyanis ez esetben az alábbi mintázatot kapjuk a magyar melléknevekre vonatkozóan:

1. ábra. A magyar melléknevek lehetséges funkciómegoszlása
KIEFER 2007 alapján

Melléknév	1.	2.	3.
Attributív	+	+	-
Predikatív	+	-	+
	<i>nagy</i>	<i>állítólagos</i>	<i>méltó</i>

¹⁰ A topik az egyik legtöbb módon értelmezett nyelvi kategória (l. TOLCSVAI NAGY 2013: 296–312). A topik továbbiakban alkalmazott értelmezése leginkább LANGACKER megközelítéséhez áll közel, mely szerint a topik olyan, a diskurzusban felismerhető referenciapont, amely kikerül a figyelem fókuszából a feldolgozás során.

De amellett is érvelhetünk, hogy – ha nem is vonzatuk nélkül – a vonzatos melléknévek is képezhetik részét attributív szerkezeteknek, s ebből a nézőpontból nem találunk a magyarban csak és kizárólag predikatív funkciót betöltő melléknéveket (KIEFER 2008 már ezt képviseli):

2. ábra. A magyar melléknévek lehetséges funkciómegoszlása
KIEFER 2008 alapján

Melléknév	1.	2.
Attributív	+	+
Predikatív	+	–
	<i>nagy, méltó</i>	<i>állítólagos</i>

Az attributív–predikatív differenciálódás egyes nyelvekben (pl. az oroszban vagy bizonyos melléknéveknél a csehben) morfológiailag rendszerszinten is jelölt, s a magyarban is van olyan melléknévi alternáció, mely esetében az attributív használat kvázi opcionális (ha a melléknév nem fokozott alakban szerepel), míg a predikatív kötött: *kicsi ház, kis ház, a ház kicsi, *a ház kis* – s így a 2. ábra mintázatát követi; továbbá, bár nem szokás ezzel összefüggésben vizsgálni, de a melléknévek szám szerinti egyeztetése, illetve a szám szerinti egyeztetés attributív használatban megnyilvánuló hiánya a magyarban éppen e két funkció megoszlásán alapul l. (3iii) ↔ (3iv) – ez esetben viszont azt mondhatjuk a melléknévek egy inflexiós alakjáról (jelesül a többes számúról), hogy csak predikatív használatban jelenhet meg, jelzőként nem (**a kicsik házak*). A csak attributív melléknévek többes számú alakjával éppen ezért csak „főnévi szerepben”, alanyként találkozunk (*az előzőek lassan kísétnak a színről*). Ezzel el is határolhatjuk a (3v) melléknévi funkcióját az attributív és predikatív használattól, hiszen a mondatban nem jelzőként, s nem is állítványként szerepel a *szorgalmasak* alak, hanem csupán a diskurzusban megragadható vonatkozással, topik szerepben.

A (3v) topikját nem nevezhetjük azonban főnévinek sem, mindenképpen mint melléknévi funkciót kell fölvennünk (már csak azért is, mert ellenkező esetben a magyarban tulajdonképpen minden melléknévet potenciálisan kettős szófajúnak kellene tekintenünk), hiszen az adott melléknév a megnyilatkozásban vonatkoztatott, valamint a melléknévi alakból főnevesült (vagy annak útján lévő) lexikai elemektől is egyértelműen különbözik: A (3v) melléknéve módosítható határozószóval és fokozható, míg a (3i) és a (3ii) főnevei nem. Visszatérve a *kicsi/kis* melléknévre, utóbbinak van főnevesült alakja (l. *Kis* PR), de mint melléknév topik szerepbe nem kerülhet (**a kis nem érdekel*), így a két alak nem összevethető. A *kicsi* viszont (többé-kevésbé) főnevesült alakban is használatos, emellett pedig természetesen melléknévi topikként is szerepelhet: (TOP ADJ 'ház') *a nagyon kicsit vetted meg?* ↔ (N 'csecsemő') **a nagyon kicsi elaludt*. Az egyik leggyakoribb melléknévünk példáján keresztül összefoglalva az eddig

mondottakat, szempontunkból a következőképpen oszlanak meg a névszói funkciók és kategóriák:

3. ábra. A magyar melléknév funkciói és a főnév kategóriája a *kicsi/kis* melléknév példáján keresztül

Melléknév	<i>kicsi</i>	<i>kis</i>	<i>kicsik</i>
Atributív	<i>kicsi ház</i>	<i>kis ház</i>	* <i>kicsik házak</i>
Predikatív	<i>a ház kicsi</i>	* <i>a ház kis</i>	<i>a házak kicsik</i>
Topik	<i>a kicsi nem érdekel</i>	* <i>a kis nem érdekel</i>	<i>a kicsik nem érdekelnek</i>
Főnév	<i>kicsi</i>	<i>Kis</i>	<i>kicsi</i>
	<i>a kicsi elaludt</i>	<i>Kis már hazament</i>	<i>a kicsiket lefektettem</i>

Felfogásunkban tehát kiemelendő, hogy bár (inflexiós szempontból a fokozhatóság kivételével) valóban mondható, hogy főnévként használjuk a melléknéveket, ezt feltételezhetően az a kommunikációs igény motiválja, hogy topikként használhassuk őket a diskurzusban. A funkciót kvázi terminusként melléknévi topik funkciónak nevezem, mivel ezen melléknévek a megnyilatkozás információstruktúrájába *témaként*, a beszéd pillanatának kontextusában ismert, vagy ismert vonatkozásúnak vélt elemként illeszkednek. Ez a jelenség, bár elég elterjedt az európai nyelvekben, ebben a formában korántsem általános.

(4i) *Melyiket kéred? A pirosat vagy a kéket?*

(4ii) *Lequel tu préfères? Le rouge ou le bleu?*

(4iii) *Which one do you prefer? The red one or the blue one?*

A (4i) és (4iii) vonatkozása kontextus nélkül egészen bizonytalan (bármilyen tárgyra utalhat), míg a francia határozott névelő a főnév (maszkulin) nemére is utal, így némileg szűkíti az értelmezés lehetőségeit (nem utalhat a névmás pl. kék szoknyára, hiszen a franciában a megfelelő főnév nőnemű). Szerkezeti szempontból viszont lényegesebb, hogy míg a (4iii)-ben a *one* elem egyfajta névmási elemként jelöli a főnévi vonatkozást, addig a francia és magyar példában ez konverzió révén, testesült deriváció nélkül megy végbe, csupán a grammatikai környezet (részleges) megváltozásával (ami egyébként bizonyos esetekben az angolban is lehetséges, l. „*The Good, the Bad, and the Ugly*”).

Kognitív keretben a főnév és a melléknév kategóriájával a következő fejezetben foglalkozom, míg a konverzió és az e fejezetben funkcionális szempontból elhatárolt melléknévi topik kognitív háttérmechanizmusait a 4. fejezetben tárgyalom.

3. A főnév és melléknév kognitív modellje

3.1. Az elméleti keret – a lexikai elem a kognitív grammatikában

A holista kognitív nyelvészet egyik (a paradigma különböző kidolgozott modelleiben többé-kevésbé általánosan elfogadott) alapkoncepciója, az experientializmus (LAKOFF – JOHNSON 1980) vagy „tapasztalati realizmus” szerint a megismerés az ember testben való létezése által meghatározott (embodiement), az emberi agy nem csupán leképezi a fizikai valóságot, de fel is dolgozza azt, jelentéssel ruházza föl. A jelentés mint konceptuális térben lévő mentális entitás helye tehát az elmében van és nem a külvilág relációjában. A lexikai egységek rávetülnek a fogalmakra, a jelentés pedig a lexikai egység és az általa aktivált fogalmi tartomány viszonyaként fogható föl. A lexikai jelentést tehát meghatározza az enciklopédikus tudás, a lexikai egység és a fogalom közötti konvencionális leképeződések, s nem utolsó sorban az az alap (base – LANGACKER 1987), keret (frame – FILLMORE 1982) vagy idealizált kognitív modell (idealized cognitive model – LAKOFF 1987), melyben a lexikai egység a figyelem középpontjába kerül és profilálódik. A lexikális elemek aktuális olvasataiért felelős, fogalmi struktúrákon végzett kognitív műveletek pedig olyan mentális mechanizmusként definiálhatók (RUIZ DE MENDOZA 2010 alapján), melyeknek célja szemantikai reprezentáció származtatása egy nyelvi kifejezésből, így értelmet tulajdonítva neki az adott interpretáció kontextusában – a jelentés tehát sokkal inkább dinamikus és kontextuális igények szerint épül föl, semmint hogy rögzült vagy stabil lenne. Az alábbiakban a kognitív grammatika (LANGACKER 1987) lexikai kategóriák szempontjából is fontos elméleti alapelveit vázolom föl röviden.

A kognitív grammatikában a nyelvi szintek kontinuumot alkotnak (kontinuumelv),¹¹ azaz a lexikai kategóriák tárgyalásakor a morfológiai, szintagmatikus és megnyilatkozásbeli szempontokat egyaránt figyelembe kell vennünk.

Nyelvtani szabályok helyett helyesebb sémákról beszélnünk, melynek oka egyrészt, hogy a szabályosság/elfogadhatóság skaláris fogalmak (egyes nyelvi szerkezetek szabályosabbak/elfogadhatóbbak, mint mások), másrészt e sémák nem szigorúan szabályozzák, sokkal inkább csupán szankcionálják a hétköznapiakban gyakran innovatív és/vagy (pl. szintaktikailag) hibás nyelvi szerkezeteket (is) alkotó nyelvhasználók szociolingvisztikai és dialektológiai értelemben egyaránt beágyazott idiolektusát.

---

¹¹ Az elvben a nyelvi szinteket módszeresen elkülönítő függőségi nyelvtanok a szófajok mondatrészi szerepének, valamint a képzők „szintaktikai környezetre” gyakorolt hatásának tárgyalásakor a nyelvi szinteket tulajdonképpen kontinuumként kezelik – pl. a denominális/deverbális főnévi derivátum alanyként, tárgyként stb. realizálódik a mondatban, s végső soron – tesszük hozzá – ezáltal vehet föl bizonyos tematikus szerepeket az adott megnyilatkozásban.

Minden nyelvi elem rendelkezik – sokszor persze igen sematikus – jelennel, mellyel függő (pl. szuffixum, névelő) vagy független (pl. főnév) komponensszerkezetként hozzájárul egy kompozitumszerkezethez (pl. szóalak, szintagma stb.) integráció révén, mely úgy definiálható, mint „az összetett nyelvi szerkezet komponenseinek összehangolása, melynek során a komponensek alkalmazkodnak egyes részleteikben a többihez” (TOLCSVAI NAGY 2013: 382). A kompozitumszerkezet komponensszerkezetei részleges szemantikai megfelelésben állnak, általában a fogalmilag autonóm elem (pl. főnév) részletes jelentése kidolgozza a másik elem egy sematikus alszerkezetét, s „egy komponensszerkezet profilja lesz a kompozitumszerkezet profilja elősegítve az elemezhetőséget, felismerhetőséget” (TOLCSVAI NAGY 2013: 385). A kompozitumszerkezet tehát természeténél fogva emergens, jelentése csupán korlátozottan megjósolható, de összetevői által motivált. Így e keretben korántsem meglepő, hogy a jelzőként használt melléknevek értelmezése nagyban függ a főnévi alaptagtól (vö. a melléknevek jelentését a *n a g y ház*, *n a g y ünnepség*, *n a g y probléma*, *j ó könyv*, *j ó autó*, *j ó nagy ostobaság* szerkezetekben).

A kognitív grammatikában minden nyelvi szerkezet egy fonológiai és egy szemantikai pólus szimbolikus egységeként fogható föl. Az viszont kérdéses, hogy a nyelvhasználat során szimmetrikus-e ez a két pólus: „A funkcionális nyelvleírások egyik legalapvetőbb elméleti és empirikus kérdése a szemantikai és a szintaktikai [morfoszintaktikai] szerkezetek megfeleléseire irányul” (TOLCSVAI NAGY 2008: 456). LANGACKER meglehetősen radikális választ ad erre a kérdésre, s kijelenti, hogy „a nyelvtan egyszerűen a szemantikai tartalom strukturálása és szimbolizációja” (idézi TOLCSVAI NAGY 2008: 457). Mindenesetre jelen vizsgálatban a jelentést a formához képest legalábbis egyenrangúnak tekintjük, s a fogalmi természetű szemantikai szerkezet feltételezéseink szerint – bizonyos mértékben – meghatározza a fonológiai felépítésű szerkezetet is. Példának okáért a melléknév főnévi egyeztetésére visszatérve a magyarban (*a f i ú k minden alkalommal nagyon u d v a r i a s a k v o l t a k velem*), szempontunkból az nem más, mint két komponensszerkezet (esetünkben a főnév és a predikatív melléknév) potenciális szintaktikai távolság által is motivált szimbolikus összekapcsolása morfológiai eszközökkel.

A (szaliencia-, perspektíva- stb. alapú) konstruálás (magyarul részletesebben l. TOLCSVAI NAGY 2013: 129–157) mint kognitív folyamat minden esetben együtt jár a nyelvhasználati aktussal. A konstruálásnak meghatározó szerepe van a lexikai kategorizációban is. LANGACKER (1987) modelljében a főnév holisztikus, nem-relációs és statikus fogalomként konstruált DOLOG, az ige pedig fogalmilag sematikus FOLYAMAT. Míg tehát a főnevek esetében a fogalom minden aspektusa egyidejűleg hozzáférhető és egészelegesen feldolgozott, azaz ezen aspektusok Gestaltot alkotnak, addig az ige relációs és szekvenciálisan feldolgozott állapotok sorozata. A melléknevek hasonlítanak a főnevekre és az igékre is,

hiszen az utóbbiakhoz hasonlóan relációsak, viszont előbbiekhöz hasonlóan atemporálisak, s így egészlegesen feldolgozottak. E három lexikai kategóriát tulajdonképpen összeköti a családi hasonlóság elve.¹² Mindezt LANGACKER (1999) példáján keresztül szemléltetve, a *yellow* 'sárga' konceptuális tartalma a SZÍN tartományban állandó, maga a lexikai elem azonban (konverzió révén) különbözőképpen profilálódik: 1. főnévként (*yellow is a warm colour* 'a sárga meleg szín') mint DOLOG; 2. melléknévként (*yellow paper* 'sárga papír') mint egy DOLOG-ra vonatkoztatott atemporális reláció; 3. igeiként pedig (*he yellowed the paper* ≈ 'besárgázta a papírt') mint temporális FOLYAMAT szintén egy DOLOG viszonylatában. Konstruálás szempontjából különbség van az ige szekvenciális és az igenév (*yellowed paper* ≈ 'besárgázott papír') statikus melléknévi jelentése között is, utóbbi csak a végső állapotot profilálja. A különböző szófajú lexikai elemek tartalma a fogalmi térben tehát megfeleltethető, de e tartalom különbözőképpen konstruálódik (LANGACKER szerint a már profilált konstrukció a nyelvi kifejezés jelentése). A grammatikában szisztematikus műveleteket végzünk e tartalmi struktúrákon, melyek többé-kevésbé megbecsülhető és kiszámítható módon felelősek a jelentésképzés rugalmasságáért.

3.2. A modell – kognitív ontológiák és konstrukciók

Az elméleti keret áttekintése után azt az ontológia és konstrukció fogalmára építő, magyar nyelvre ez idáig még nem alkalmazott szószemantikai modellt mutatjuk be, mely véleményünk szerint alkalmas a kognitív nyelvészet elméleti keretében a magyar főnévi és melléknévi kategória megragadására.

A filozófiából eredeztethető ontológiák az informatikában, s az utóbbi évtizedekben a számítógépes nyelvészetben is fontos szerepet játszanak, legtöbbet idézett definíciójuk szerint egy ontológia „egy [kölcsonösen elfogadott] fogalmi rendszer explicit, formális specifikációja”¹³ (GRUBER 1995: 908; az eredeti szövegrészleteket lábjegyzetben közlöm, ha saját fordításról van szó). Az ontológiák fő jelentősége az informatikában az információs rendszerek formalizálásában rejlik, s konkrét vagy absztrakt, létező vagy nem-létező, valódi vagy eszményi tudásra egyaránt vonatkozhatnak (POLI 2002). Bár még ma sem egészen magától értetődő, hogy e rendszereknek kell-e vagy érdemes-e tükrözniük a humán kognitív folyamatokat, s van-e mondanivalója a kognitív szemantikának e tekin-

¹² „A tag x és y tulajdonságokkal rendelkezik, B tag y és z tulajdonságokkal, míg C tag x és z tulajdonságokkal. Nem létezik tehát egyetlen olyan tulajdonság sem, amely mindhárom kategóriatagnál azonos volna, ám mégis hasonlítanak egymásra annak köszönhetően, hogy egyes [de nem az összes] tulajdonságaik a többi kategóriatagnál is megtalálható” (KÖVECSES – BENCZES 2010: 224).

¹³ „An ontology is a formal, explicit specification of a shared conceptualization.”

tetben (l. KUHN 2004), az azonban nyelvészeti aspektusból bizonyosnak látszik, hogy a legfontosabb primitívumok megállapításával egy ontológiákra építő modell számos vizsgálati lehetőséget kínál. CARITA PARADIS (2005) integratív, ontológiákon és konstruáláson (ontologies and construals) alapuló modellje lényegében a jelentés előző fejezetben bemutatott, a kognitív grammatikában alapvetően kétdimenziós (tartalom : konstrukció) felfogására épül (melyet a konstruálás mint művelet dinamizál). JOHN LYONS (1977) naiv realizmusnak nevezi azt a fogalmi alapot, melyet Paradis kombinál a lexikai kategóriák sematikus ontológiájával: „Az olyan kategóriák mint FŐNÉV, IGE és MELLÉKNÉV sematikus ontológiák. A FŐNEVEK DOLGOK, az IGÉK és MELLÉKNEVEK pedig RELÁCIÓK. Más szóval a szófajok olyan sematikus kategóriákat helyeznek előtérbe, mint DOLOG és RELÁCIÓ, míg az ÁLLATOK, NÖVÉNYEK és ESEMÉNYEK tartalmi struktúrákat emelnek ki” (PARADIS 2005: 548).¹⁴

A modell alapvetése, hogy a lexikai tudás bázisát fogalmi tartományok képezik, a fogalmi teret pedig két fajta tudásszerkezet strukturálja – ezeket nevezzük PARADIS (2005) nyomán a továbbiakban ontológiáknak. Tehát mind a (naiv realizmusnak megfelelő) tartalmi ontológiák (pl. ÁLLAT, ARTEFAKTUM), mind az azok konfigurációjáért felelős, képi jellegű sematikus struktúrák (DOLOG, SKÁLA, KÖRÜLHATÁROLTSÁG) fogalmi természetű tudásszerkezetek, s e fogalmi tudásszerkezeteken alapvető kognitív képességeken alapuló műveleteket végzünk (pl. alak-háttér elrendezés). Ezekon olyan, alapvetően kognitív képességeken alapuló műveleteket végzünk, melyek nem fogalmi természetűek ugyan, de fogalmi tartományokat strukturálnak (pl. alak-háttér elrendezés). A lexikai jelentés tehát (mely az enciklopédikus tudáshoz és a szituációs igényekhez egyaránt kapcsolódik) többé-kevésbé valószínűsíthető módon emelkedik ki a tartalmi ontológiák, sematikus ontológiák és (kognitív folyamatok által vezérelt) konstruálási módozatok kombinációjából.

Módszertani szempontból az ontológiák megállapítása persze korántsem problémátlan. Experientialista keretben a tartalmi ontológiák az észlelésen alapulnak, azaz „pszichológiailag reálisak”, azt azonban Paradis is elismeri, hogy ezek rendszere egy modellben szubjektíven épül föl. Mindenesetre, ha kissé talán túlzó is az állítás, hogy „Az általános ontológia esetében a k ö l c ö n ö s e l f o g a d o t t s á g o t alapvetően az emberi faj különböző egyedeihez tartozó kognitív struktúrák nagyfokú hasonlósága g a r a n t á l j a” (VARASDI ET AL. 2006: 990; kiemelés tőlem, P. L.), a kognitív műveletek univerzalitása minden-

¹⁴ „Categories such as NOUNS, VERBS and ADJECTIVES are schematic ontologies. NOUNS are THINGS, and VERBS and ADJECTIVES are RELATIONS. In other words, parts-of speech foreground schematic categories, such as THINGS and RELATIONS, while ANIMALS, PLANTS and EVENTS foreground content structures.”

képpen elősegíti e szubjektív fogalmi tudásszerkezetek általános elfogadhatóságát.

3.2.1. A főnévvel kapcsolatos tartalmi és sematikus tudásszerkezetek

LYONS (1977) nyomán három típusú névszói tudás-tartalmat különböztetünk meg elsődleges, másodlagos és harmadlagos ontológiai tartalommal. Az elsődleges entitások olyan fizikai objektumok, melyek háromdimenziós térben léteznek az idő bármely pontján és közösségileg megfigyelhetők. Ide tartoznak fölérendelt kategóriaként az ÁLLATOK (*kutya*), EMBEREK (*nő*), NÖVÉNYEK (*fá*), ARTEFAKTUMOK (*autó, asztal*), HELYEK (*falu, ország*), ANYAGOK (*víz*), TERMÉSZETI JELENSÉGEK (*villámlás*) ontológiái, melyek bár pl. KÖRÜLHATÁROLT–KÖRÜLHATÁROLATLAN (I. anyagnevek), azaz sematikus ontológiák szempontjából különböznek, összeköti őket a térben és időben való létezés (észlelhetőség).

A másodlagos és harmadlagos tartalmak ontológiai státusza változatosabb, s így ellentmondásosabb is. Másodlagos entitások az ESEMÉNYEK (*verseny*), FOLYAMATOK/CSELEKVÉSEK (*úszás*) és az ÁLLAPOTOK (*düh*), melyek elsősorban időbeli kiterjedéssel rendelkeznek, azaz sokkal inkább megtörténnek, mint léteznek, azonban mint főnevek e lexikai elemek is DOLOGként profilált szituációkhoz kötődnek. Egy főnévi SZITUÁCIÓ háromféle lehet aszerint, hogy van-e i n h e r e n s kezdő- és végpontja (kötülhatárolt-e) és hordoz-e magában változást (dinamikus-e):

- DINAMIKUS KÖRÜLHATÁROLT ESEMÉNY (pl. *halál*)
- DINAMIKUS KÖRÜLHATÁROLATLAN FOLYAMAT/CSELEKVÉS (pl. *növekedés/kocogás*)
- STATIKUS KÖRÜLHATÁROLATLAN ÁLLAPOT (pl. *boldogság*)

A harmadlagos entitások „tiszta absztrakt” tartalommal rendelkeznek (ASHER 1993) a konkrét tárgy > folyamat/cselekvés > állapot > absztrakt tárgy skálán, s használhatjuk a HÉJ vagy VÁZ (shell) metaforikus kifejezést is rájuk vonatkozóan (SCHMID 2000). Az olyan kontextuálisan kitöltendő főnevek mint *dolog* vagy *probléma* elsődleges kognitív funkciója a magyarban is az alkalmi jelentésképzés: *az a probléma, hogy nincs pénzem; nagy dolog, hogy segítettél neki* – a *probléma* vázat a *nincs pénzem* tölti ki, míg a *dolog* vázat a *segítettél neki*. E főnevek, bár rendelkeznek lexikális jelentéssel, anaforikus funkciójukban mégis hasonlítanak a névmásokra. PARADIS (2004, 2005) modelljében sokkal tágabban értelmezi ezen entitásokat, s minden időbeliséggel és tériséggel nem rendelkező ontológiát (és főnévi képviselőjét) e kategóriába sorol (*hír, tény, hit, tudomány*). Összefoglalva az ontológiák trichotómiáját:

4. ábra. A főnevek tipológiája tartalmi ontológiájuk alapján

Elsődleges entitások	ÁLLAT, EMBER, NÖVÉNY, ARTEFAKTUM, HELY, ANYAG, TERMÉSZETI JELENSÉG
Másodlagos entitások	ESEMÉNY, FOLYAMAT/CSELEKVÉS, ÁLLAPOT
Harmadlagos entitások	VÁZ/HÉJ

A magyarban is vannak olyan főnevek, melyek elsődleges (ARTEFAKTUM), másodlagos (ESEMÉNY), sőt harmadlagos ontológiaként egyaránt profilálhatók. Ilyen szabályos poliszémiai mintázatot mutató főnevek a következők: *írás, jelentés* (az *írás/jelentés az asztalon hever* 'konkrét tárgy' ↔ *az írást/jelentést többször is felfüggesztettük* 'folyamat/cselekvés' ↔ *nem értem ezt az írást/jelentést* 'absztrakt entitás').¹⁵ A lexikai elemek és a tartalmi ontológiák kapcsolata tehát dinamikus, s nem mindig kötődik kizárólagosan egy ontológiai tartalomhoz.

Ami a főnevek sematikus struktúráját illeti, azon túlmenően, hogy mint DOLOG konceptualizáljuk, s egészelegesen dolgozzuk fel őket (szemben a szekvenciálisan feldolgozott igékkel), sematikus reprezentációjuk (Arisztotelésztől eredeztethető terminussal) qualia szerkezetekben strukturálódik. A qualia szerkezetek fogalmi természetű, konstruálás révén alakított struktúrák (PARADIS 2004, CRUSE 2000). Egy főnév jelentését meghatározza, hogy az milyen konstitutív (formális, összetevős, szenzoros jellegű) és funkcionális (telikus, interakciós, motorikus jellegű) qualia szerepeket, tulajdonságokat és tevékenységeket asszociál: az AUTÓ egyfelől négy kerékből, motorból, karosszériából stb. áll – ez a konstitutív qualia; másfelől emberek és gépek segítségével készül egy gyárban, s arra rendeltetett, hogy bizonyos sebességgel eljussunk egyik pontból a másikba – ez a funkcionális qualia. A következő példák (forrás: MNSz) az AUTÓval kapcsolatos tudásunk más-más összetevőit emelik ki:

- (5i) *Kétszáz méter után az autó bedöglött.*
- (5ii) *Szerencsém volt, hogy nem sérült meg az autó és nem kaptam defektet.*
- (5iii) *Az autó másnap reggeli után lemosva, kitakarítva.*
- (5iv) *Pedig ez az autó tényleg lassúbbnak érződik.*

A qualia szerkezetek lényegében RÉSZ–EGÉSZ sémák: (5i), (5ii) és (5iii) kontextusa az AUTÓ konstitutív (motor, kerék, karosszéria, belső tér) részeit, míg (5iv) a funkcionális oldalát aktiválja ugyanazon lexikai elemmel – e részterületeket nevezzük aktív zónáknak¹⁶ (PARADIS 2004).

¹⁵ LACZKÓ (2000b) e példákat az *-ás/-és* deverbális főnevek konverziójának tekinti, mely megközelítés a konverzió igen tág definícióját engedi meg.

¹⁶ A terminus LANGACKER (1987) nevéhez köthető, kezdetben azonban nem határolja el a műveletet a metonímiától.

(6) *Nedzsef mellett egy katonai ellenőrzőponthoz hajtott egy iraki taxi.*

(7) *Magyarország 44 év után kijutott az Európa-bajnokságra.*

Ezen a ponton a zónaaktiváció műveletét kiváltképp fontos elkülönítenünk a RÉSZ AZ EGÉSZ HELYETT (l. (6)-os példa) és az EGÉSZ A RÉSZ HELYETT (l. (7)-es példa) metonímiától. A RÉSZ AZ EGÉSZ HELYETT művelet különbözősége a zónaaktivációtól koreferencia tesztekkel kimutatható: *Pedig ez az autó tényleg lassúbbnak érződik... hiába van kitakarítva.* ↔ **Nedzsef mellett egy katonai ellenőrzőponthoz hajtott egy iraki taxi... és rágyújtott egy cigarettára.* Az EGÉSZ A RÉSZ HELYETT azonban nem minden esetben határolható el: *Magyarország – melynek fővárosa Budapest – 44 év után kijutott az Európa-bajnokságra.* Az (5) alatti példák azonban elválaszthatók mindkét típusú metonímiától az alapján, hogy különböző ontológiájú entitások között létesítenek kapcsolatot – a (6) esetében: ARTEFAKTUM → ARTEFAKTUM&EMBER; a (7) esetében: HELY → EMBEREK. A zónaaktiváció tehát meghatározható a qualia szerkezet egy aspektusának kiemeléséeként, mely minden nyelvhasználati aktussal együtt jár, míg a metonímia kognitív funkciója hozzáférés létesítése két, konceptuális térben közel álló, ám más-más qualia szerkezettel és általában különböző ontológiával rendelkező entitás között. Az ontológiák modellje így alkalmas a két jelenség szisztematikus elkülönítésére (5. ábra).

5. ábra. A zónaaktiváció és a metonímia elhatárolása a tartalmi ontológiák alapján

Lexikai elem	Lexikálisan kódolt entitás ontológiája	Szándékolt entitás ontológiája	Irány és művelet
<i>Autó</i>	ARTEFAKTUM	ARTEFAKTUM	EGÉSZ→RÉSZ aktív zóna
<i>Magyarország</i>	HELY	EMBEREK	EGÉSZ→RÉSZ metonímia
<i>Taxi</i>	ARTEFAKTUM	EMBER&ARTEFAKTUM	RÉSZ→EGÉSZ metonímia

A qualia szerkezeteket elsősorban az elsődleges entításokra alkalmazták ezidáig, de a másik két kategória elemei is elemezhetők általa. Az olyan CSELEKVÉSEK, mint a *kocogás* is rendelkeznek konstitutív és funkcionális qualiával: előbbibe tartozik például a mozgás jellege és módja ('lassú futás'), míg utóbbiba a mozgás oka vagy célja (egészség, súlyvesztés).

3.2.2. A melléknévvel kapcsolatos tartalmi és sematikus tudásszerkezetek

A melléknévek vizsgálatát – relációs természetű lexikai elemek lévén – elsősorban kompozitumszerkezetekben, azaz minimálisan szintagmákban, módosí-

tó–fej konstrukcióban érdemes véghezvinnünk. A melléknevek tartalmi struktúrájukat tekintve sajátos fogalmak, hiszen pl. a MÉRET olyan függetlennek tekinthető, kidolgozott fogalmi tartomány, melyről sematikusan már önmagában „van fogalmunk”, önmagában lehet pl. egy megnyilatkozás témája, az e tartományba tartozó NAGY mint tulajdonság azonban melléknév lévén már nem lehet független: *nagy bogár* ↔ *nagy medve*. Mi több, a melléknevek metaforizáció révén a magyarban is megnyithatnak különböző fogalmi tartományokat (PARADIS 2005: 554): a magyarban l. *erős ember* ↔ *erős paprika* ↔ *erős dohányos*. Az is megfigyelhető, hogy az értékelő melléknevek legfeltűnőbb tagjai gyakran sematizálódnak, s csupán a skaláris értelemben vett intenzitás konceptualizációjával járulnak hozzá a jelentésszerkezethez: *oltári baromság*, *borzasztó okos* (ami egyébként a határozószókra is igaz: *ezt jól elrontottad*).

A melléknevek a főnevek qualia szerkezetében a zónaaktiváció is meghatározó szerepet játszanak, még ha az aktív zóna kontextuális és konvencionális értelemben sokszor rögzült is.

(8i) *Tudsz adni egy piros tollat?*

(8ii) *Látod azt a piros autót?*

(9i) *Ez egy nagyon szép könyv.*

(9ii) *Ez a könyv olvashatatlan.*

(9iii) *Ez egy nagyon jó könyv.*

A (8i) esetében a funkcionális qualia aktív (elsősorban a toll tintája, a papírra vett írás színe lényeges, a tárgynak magának egyáltalán nem szükséges pirosnak lennie), míg a (8ii) esetében a konstitutív qualia aktivizálódik (az autó karosszériája). A (9i) és a (9ii) mellékneveinek jelentése aszerint változhat, hogy a könyv konstitutív (fedőlap, oldalak stb. minősége), vagy funkcionális (a szöveg minősége) qualia zónáját aktivizáljuk ('rossz/jó minőségű lapok' ↔ 'rossz/jó minőségű szöveg'). Ezzel szemben a (9iii) mellékneve egyértelműen a funkcionális zónát aktiválja.¹⁷

¹⁷ CRUSE (2000) és PARADIS (2004) a metonímiától és a zónaaktivációtól megkülönbözteti az ún. fazettizáció (facetization) műveletét is, többek között éppen a *book* 'könyv' példáján keresztül. Nézetük szerint a KÖNYV rendelkezik egy KÖTET és egy SZÖVEG qualia szerkezettel is – ezeket nevezik fazettáknak (facet). Véleményem szerint azonban semmi sem bizonyítja, hogy e két jelentésoldal külön Gestaltként elhatárolódna – ez esetben az oly sokat hivatkozott *autó* példájánál a *motor* és a *kerék* is kijelölhető volna mint különálló jelentésoldal, erre utal a két szerző által végzett koreferencia teszt is: *Tedd vissza a könyvet* ('kötetet') *a polcra... borzasztó* ('a szöveg'). Azt is hozzátehetjük, hogy mindkét feltételezett oldalra kiterjedő jelentéstartalmat fejezhetünk ki a főnév két aspektusának (szempontunkból konstitutív és funkcionális qualiák) kiemelésével: *hosszú könyv* – *vastag könyv*, mely nem arra utal, hogy két, egymástól elválasztható jelentéskomponenssel lenne dolgunk (mint pl. a metonímia esetében). A másik általuk fazettizá-

Ahogy az előző fejezetben a langackeri *yellow* példájánál is láttuk, a lexikai kategóriák sematikus struktúrája (l. a 6. ábrán harmadik oszlop) s így lexikai kategóriája (a 6. ábra negyedik oszlopa) különbözik ugyan, de tartalmi ontológiájuk (a 6. ábra második oszlopa) azonos, ami főként az elsődleges ontológiák (pl. ANYAG, EMBER) esetében feltűnő:

6. ábra. Az *arany* és a *férfi* elsődleges ontológiák névszói konstrukciói

Lexikai elem	Tartalmi	Sematikus ontológia	Lexikai kategória ontológia
<i>az arany értékes</i>	ANYAG	KÖRÜLHATÁROLHATATLAN DOLOG	főnév
<i>arany fülbevaló</i>	ANYAG	NEM SKALÁRIS RELÁCIÓ	melléknév
<i>kedves férfi</i>	EMBER	KÖRÜLHATÁROLT DOLOG	főnév
<i>férfi ápoló</i>	EMBER	NEM SKALÁRIS RELÁCIÓ	melléknév

Jól látható, hogy e melléknevek (*arany, férfi*) a DOLOG egy inherens tulajdonságára fókuszálnak, így aztán nem is fokozhatók, s predikatív helyzetben esetenként újra főnévként profilálódnak (*ez az ápoló férfi*).

Másodlagos tartalmi ontológiával rendelkeznek a prototipikus melléknevek és a melléknévi igenevek (funkcionális melléknevek) is. Egészlegesen feldolgozott (atemporális) ÁLLAPOTOT profilálnak a dimenzionális és értékelő melléknevek: *új könyv, nehéz szekrény*; míg FOLYAMATOT a folyamatos melléknévi igenevek: *kiabáló gyerekek*. Az egyébként temporális ESEMÉNYEK (*kifestettük a szobát; elpusztult az állat*) befejezett melléknévi igenévként – a prototipikus dimenzionális és értékelő melléknevekhez hasonlóan – atemporális ÁLLAPOTként profilálódnak (*kifestett szoba; elpusztult állat*).

A harmadlagos ontológiákkal kapcsolatban (*politikai cél, zenei nevelés, orvosi felügyelet, érzelmi okok*) kiemelendő, hogy melléknévként profilálva nem inherens, hanem külsőleges tulajdonságokat jelenítenek meg (a *cél* főnévnek nem inherens tulajdonsága, hogy *politikai*), kevésbé fokozhatók (**zeneibb nevelés*), és kevésbé használatosak predikatív funkciójukban (*?ez a felügyelet orvosi*). Mindezek a jellemzők elősegítik, hogy termékenyen járuljanak hozzá alárendelt kategóriák képzéséhez (*nemzetközi jog*), amit azért is fontos kiemelnünk, mert a magyarban az elsődleges (*aranyóra*) és másodlagos (*íróasztal, futócipő*) ontológiákat illetően az alkategóriák lexikalizációja általában szóösszetételek révén megy végbe. Megjegyzendő még velük kapcsolatban, hogy a denominális séma,

cióként hivatkozott példa, a *court* azaz *bíróság* (*a bíróságon voltam; a bíróság még nem döntött*) viszont nem a zónaaktiváció, hanem az EGÉSZ A RÉSZ HELYETT metonímia műveletével írható le, amit a koreferencia teszt is megerősít (vö. *?a bíróságon voltam, de még nem döntött*).

s a magyarban különösen az *-i* melléknévképzős alakok kiemelkedő aránya is feltűnő.

7. ábra. A melléknevek tipológiája tartalmi ontológiájuk alapján

Elsődleges relációk	<i>arany, férfi</i>
Másodlagos relációk	<i>új, nehéz, kiabáló, kifestett</i>
Harmadlagos relációk	<i>orvosi, zenei, politikai</i>

A melléknevek ezen túlmenően módosító-funkciójukat tekintve is feloszthatók tartalom-hangsúlyos és séma-hangsúlyos melléknevekre (PARADIS 2005).¹⁸ Az alábbiakban az MNSz leggyakoribb 100 melléknevét vizsgálom e szempontból.

A melléknevek egy része inkább tartalmi ontológiai tudást jelenít meg. Az MNSz 100 leggyakoribb mellékneve közül lemmákat vizsgálva egyértelműen tartalmi tudást emelnek ki pl. a következők: *nagy, új, jó, kis, hosszú, rossz, fiatal, magas, régi, nehéz, erős, rövid, eredeti, szabad, hivatalos, komoly, magyar, nemzeti, emberi, szakmai, nemzetközi, szociális, polgári, európai, politikai, amerikai, gazdasági, orosz, helyi, német, hazai, külföldi, megyei, francia, parlamenti, társadalmi, jogi, pénzügyi, önkormányzati, román, országos, budapesti, költségvetési, katonai, igazi, egészségügyi*.

A melléknevek másik része inkább sematikus ontológiát emel ki. Sematikus ontológiai aspektus a FOKOZATISÁG (*teljesen józan*), a GYAKORISÁG (*gyakori eset*), a FÓKUSZ (*fő ok*), a SORRENDISÉG (*első példa*) vagy a MODALITÁS (*lehetőséges megoldás*) – ezekről való nyelvi tudásunk tehát elsősorban sematikus képi, s kevésbé tartalmi jellegű. A tartalmi ontológiai aspektust kifejező melléknevekhez képest kevésbé fokozhatók és kevésbé használhatók állítmányként. Az MNSz 100 leggyakoribb mellékneve közül lemmákat vizsgálva ilyenek a következők: *egész, fontos, teljes, szükséges, egyetlen, többi, jelentős, utolsó, fő, közös, kapcsolatos, általános, hasonló, különböző, közötti, belső, külön, összes*.

¹⁸ PARADIS szerint mindkét csoportot érdemes aszerint is elkülöníteni, hogy inkább belső vagy külső tulajdonságot módosítanak (pl. *síró kisbaba* ↔ *sírós kisbaba*). Bár ő maga is kifejti, hogy e szempontot érdemes skalárisan felfognunk, jelen tanulmányban mégsem alkalmazzuk, mert amellett, hogy roppant spekulatív, sokszor az sem világos, az adott főnév által képviselt fogalom vagy az experimentálisan lehorgonyzott entitás inherens tulajdonsága-e az elkülönítés alapja, értsd, a *könyv* főnév által képviselt fogalomnak nem, csak a lehorgonyzott entitásnak lehet inherens tulajdonsága, hogy *jó*. Továbbá a megfogalmazott morfoszintaktikai megállapítások sem tűnnek meggyőzőnek (l. PARADIS 2005: 556–560).

8. ábra. A magyar melléknévek kognitív tipológiája módosító funkciójuk alapján

<u>Tartalom-hangsúlyos melléknévek</u>	<u>Tartalmi struktúrák</u>	<u>Sematikus struktúrák</u>
<i>nagy cipő</i>	elsődleges, másod-	(háttérben)
<i>szabad ország</i>	lagos és harmadla-	
<i>síró gyerek</i>	gos tartalmi ontoló-	
<i>egészségügyi reform</i>	giák	
<u>Séma-hangsúlyos melléknévek</u>	<u>Tartalmi struktúrák</u>	<u>Sematikus struktúrák</u>
<i>abszolút patthelyzet</i>	(háttérben)	FOKOZATISÁG
<i>gyakori eset</i>		GYAKORISÁG
<i>fő probléma</i>		FÓKUSZ
<i>utolsó vonat</i>		SORRENDISÉG
<i>szükséges lépés</i>		MODALITÁS

3.2.3. A modell értékelése

A fejezetben bemutatott modell szervesen illeszkedik a kognitív nyelvtan elképzeléseibe, a beszélők nyelvi és fogalmi tudásának két fontos oldalát, az enciklopédikus tartalmi és az ennek konfigurációjáért felelős sematikus képi jellegét ötvözi, a jelentés szerkezetes jellegének megragadására irányul. A magyar főnév és melléknév lexikai kategóriájának ontológiai modellje olyan fontos jelenségeket tud egységesen kezelni és leírni, mint a konkrét és elvont névszók mellett a színnevek vagy az anyagnevek kérdése. A modellbe az olyan nem prototipikus kategóriatagok, mint az absztrakt denominális főnevek és melléknévek (*igazság, egészségügyi, szükséges*) vagy melléknévi igenevek (*síró, befejezett*) is szervesen illeszkednek. A főnevek qualia szerkezetének és ontológiájának vizsgálata alkalmas a nyelvi tevékenységet folyamatosan átszövő zónaaktiváció és a különböző (fogalmi térben közel álló) ontológiákat összekapcsoló metonímia EGÉSRÉSZ konstrukciójának megkülönböztetésére. Mindazonáltal PARADIS (2005) elsősorban a szintagmatikus viszonyokra helyezi a hangsúlyt, morfológiailag is csupán a fokozhatóságot illetően vizsgálódik. A továbbiakban az e fejezetben érintett predikatív funkció és az inflexiós mintázatok megoszlása mellett a magyar melléknévekkel kapcsolatos derivációs jellegzetességek korpuszalapú vizsgálata is kívánatos volna. Továbbá a modell fontos részét képezik a fogalmi tudásunkat szervező kognitív folyamatok, melyek közül csak a zónaaktiváció mint a jelentésszerkezet egy részének kontextuális előhívása, és a metonímia mint kis fogalmi távolságban lévő elemek referenciapontos szerkezete került említésre. A következő fejezetben azonban a metonímia mellett a másik konstruálási stratégia, a metafora is fontos szerepet kap a kommunikációs szempontból már tárgyalt melléknévi topik funkció és a melléknévi főnevesülés vizsgálatában.

4. A magyar főnév és melléknév konverziós műveleti viszonyai

4.1. Konverzió a magyar szóképzésben

A tanulmány további részében a konverzió egy lexikai elem sematikus ontológiájának derivációs morfémák nélküli megváltoztatását értjük, mely művelet a szintaktikai környezet és az inflexiók mintázatok részleges vagy teljes megváltoztatásával jár. A magyar nyelvre vonatkozó szabályelvű morfológiai leírásokban általában a következő, főnévvel és melléknévvel kapcsolatos szófajváltást szokás konverzióknak tekinteni (KIEFER – LADÁNYI 2000, KIEFER 2005a, 2005b): $N \approx \text{ADJ}$ (*székebb*), $\text{ADJ} \approx N$ (*gazdag*), $\text{PART} \approx \text{ADJ}$ (*felkavaró*), $\text{ADJ} \approx N$ (*újságos*). Az első két jelenséget jelen tanulmányban is konverzióknak tekintjük, míg az utóbbi kettőt nem, ellenben az igenevek esetében feltételezzük konverziós sémát is (l. lejjebb).

A $-(V)s$ képző esetében erősen kétséges, hogy konverzióval van-e a dolgunk. A strukturális morfológia által megadott konverziós szabály szerint a 'sporteszköz', 'áru', 'hangszer' lexikai mezők elemeihez járuló képző személyneveket, s elsősorban foglalkozásneveket képez (*gördeszka, zöltség, hegedűs*), viszont „a $-(V)s$ képzős főneveket nem közvetlenül az alapfőnévből, hanem a vele alakilag azonos melléknévből képezzük konverzióval” (KIEFER 2003: 236). Ha viszont ez valóban így lenne, akkor a konverzióval még nem képzett mellékneveket mint módosítókat képesek lennének főnévvel kombinálni, ami nem könnyű feladat pl. a *játékos, kapus* (vö. *anyós, após*) esetében (BRDAR – BRDAR-SZABÓ 2014a). Azt a szabályelvű megközelítés is elismeri, hogy „ $-(V)s$ képzős főnév meglévő minta [pl. *asztal + os, kárpit + os, kőműv + es*] alapján analógiás után(sic!) is létrejöhet” (KIEFER 2003: 236), a különbség csupán annyi, hogy a bevezetőben már hivatkozott konnekcionista modellek felfogásában lényegében minden szóképzés analógiás, a strukturalista és generatív morfológiai szabályok, melyeket BYBEE a már említett terminussal forrásalapú sémáknak nevez (BYBEE 1995), csupán azért összetettebbek, mert esetükben két kimenet alapú séma asszociálódik. Mindenesetre igen valószínű, hogy a tárgyalt $N \rightarrow \text{ADJ}-(V)s \approx N$ forrásalapú séma egykor valóban reális lehetett a foglalkozásneveket illetően is, majd ez a kognitív ösvény rövidült le mint kimenetalapú séma $N \rightarrow \text{ADJ}-(V)s$ (*trafik* $\rightarrow$ *trafikos*), ebben az értelemben viszont a strukturalista „szabályos képzés” a beszélők mai tudásának szempontjából diakrón levezetésnek minősül, szinkrón értelemben a nem foglalkozásneveket képző alakokra érvényesíthető (l. következő fejezet).

A feltételezett melléknévi igenév $\rightarrow$ melléknév konverzió kapcsán KICSI SÁNDOR ANDRÁS (2014) meglehetősen sarkosan fogalmaz: „Mivel a konverzió elhanyagolt téma volt a magyar nyelvészetben, újabb tárgyalásai szélsőséges módon, finomnak szánt elemzéssel a melléknévi igenevek melléknévi viselkedését is konverzióknak tulajdonítják, olyan példákra hivatkozva, mint *idegesítő*,

fárasztó, szórakoztató, bosszantó stb... Mindenesetre az újabb magyar morfológiai vizsgálódásoknál az igenévképzők ragoknak minősítése oda vezetett, hogy a melléknévi igeneveket is esetenként konverzió révén melléknévvé vált képződményeknek tekintették” (KICSÍ 2014: 469). Korántsem meglepő, hogy egyes melléknévi igenevek – szempontunkból mint periférikus kategóriatagok – az említettekhez hasonlóan a melléknévi kategórián belül központibb, akár egészen centrális szerepbe is kerülhetnek (s nem csupán a folyamatos melléknévi igenevek l. *fegyelmezett, örült*), s a prototipikus értékelő és dimenzionális melléknévekhez hasonlóan mint ÁLLAPOT profilálódnak, tehát ezt önmagában nem tekintjük lexikai kategóriaváltásnak. Konverciónak tekintjük viszont a melléknévek főnevesülését (*ifjú, reggeli, gyilkos*), melyek között természetesen szép számmal akadnak igenévi alakok is (*olvasó, futó, üdítő, beadandó*). Ha ez utóbbiak kapcsán tehát a strukturális megközelítéstől eltérően nem is feltételezünk dupla konverziót (PART $\approx$ ADJ $\approx$ N), az -(V)s szuffixumhoz hasonlóan problematikus, hogy mi az a kognitív ösvény, mely a deverbális főnevekhez vezet (*sportoló, író*). Az egyik lehetséges válasz, hogy nem konverziót, hanem két független forrásalapú sémát tételezünk föl: *Még nem ismert, ki volt a terv k i a g y a l ó j a*. V $\rightarrow$ ADJ-ó/ő; *A k ö n y v e l ő még nem érkezett meg*. V $\rightarrow$ N-ó/ő. Ezzel magyarázhatók az igenévként csak nagyobb szerkezetekben megjelenő igekötős igéből képzett formák **kiagyaló férfi* $\leftrightarrow$ *a tervet kiagyaló férfi*. A másik lehetőség viszont, hogy a melléknévi igenév, azaz funkcionális melléknév konverzió révén főnevesül: *A lájkoló csajok csapata*. (forrás: web) V $\rightarrow$ ADJ-ó/ő *Már csak 137 lájkoló hiányzik*. V $\rightarrow$ ADJ-ó/ő $\approx$ N. (forrás: MNSz) Ez utóbbira utal, hogy a főnevesült alakban is létező melléknévi igenevek jellemzően beilleszthetők fej-módosító struktúrába: *olvasó/író/futó férfi*. Azonban e struktúra a már említett igekötős igéből képzett főnevekhez hasonló módon csak nagyobb szerkezetekben fogadható el: *?könyvelő férfi* $\leftrightarrow$ *a nekem könyvelő férfi*. Könnyen elképzelhető, hogy mindkét kognitív ösvény járható, s a képzés hol konverziós és forrásalapú sémára, hol kimenetalapú sémákra épül. Az mindenesetre igen valószínűtlennek tűnik, hogy a két -ó/-ő (mint rag és képző) szuffixummal alkotott forma elvont nyelvtani elveken túl élesen elválasztható lenne egymástól, ahogy a Strukturális magyar nyelvtan teszi (vö. *a sportoló sportoló, a lájkoló lájkoló* stb.), még ha allomorfjaik esetenként szisztematikusan differenciálódnak is (*az önzők önzőek, a csábítók csábítóak, az üdítők üdítőek, a hódítók hódítóak, a kitűnők kitűnőek*). A 9. ábra a főnév és melléknév közötti lehetséges kognitív ösvényeket hivatott összefoglalni (a deverbális képzés e tekintetben irreleváns) a konnekcionista morfológiai modellekben használatos módszerrel, azaz a morfofonológiai asszociatív kapcsolatok kiemelésével.

9. ábra. A foglalkozásnevet jelölő *-(V)s* alakok és az *-ó/-ő* képzős formák lehetséges derivációs sémái

Kimenetalapú sémák

Kognitív ösvény:

$V \rightarrow A$

$V \rightarrow N$

kiabáló (gyerekek)
csatangoló
 új forma: *lájkoló* (csajok)

az író
az olvasó
 a *lájkoló*

Forrásalapú séma

Kognitív ösvény: $v \rightarrow a \approx n$

hallgató
 új forma: *lájkoló*
 új forma: *a lájkoló*
a hallgató

A cselekvés ágensének főnevesülése mellett a fogalmi keret egyéb elemeinek nyelvi reprezentációját szolgáló képzések is igen fontosak: *lottózó/ebédlő/tároló* 'cselekvés helye'; *véső/fűrő/daráló* 'cselekvés eszköze'; *esküvő/találkozó/babalátogató* a 'cselekvések forgatókönyve' – e típusok kognitív ösvényének feltérképezése azonban túlmutat jelen tanulmány keretein a deverbális képzés miatt, így a melléknévi igenévből feltételezhetően konverziósan létrejött főneveket sem tárgyalom a konstruálással foglalkozó fejezetben (4.3.).

4.2. Metafora és metonímia a kognitív nyelvészetben

A továbbiakban a metafora és metonímia megismerésben, szemantikában, grammatikalizációban, szóképzésben és konverzióban betöltött szerepével foglalkozom a szempontunkból legfontosabb elemeket kiemelve.

CROFT – WOOD (2000) a nyelvészetben leírt konstruálási műveleteket a kognitív pszichológia irodalmában leírtakkal összhangban rendszerezi, mivel – érvelésük szerint – ha e műveletek valóban kognitívak, úgy meg kell felelniük a kognitív pszichológiából ismerteknek. Eszerint a nyelvészeti modellekben tárgyalt konstrukciók négy általános kognitív folyamat sajátos eseteiként foghatók föl (l. 10. ábra). E négy folyamat a tapasztalás más-más területeit érinti, az ezek alá tartozó konstruálási műveletek azonban nem zárják ki egymást, gyakran fordulnak elő együttesen és csupán definíciós eszközökkel választhatók el élesen.

10. ábra. A kognitív folyamatok és a nekik megfelelő konstruálási műveletek
CROFT – WOOD (2000) alapján

Kognitív folyamatok	Konstruálási műveletek
Gestalt	Dolog/reláció, strukturális sematizáció
Feltűnőség	Metonimizáció, generalizáció/specifikálás, egészes és szekvenciális feldolgozás, profilálás
Összehasonlítás	Metaforizáció, kategorizáció
Perspektíva	Nézőpont, deixis, szubjektívizáció/objektívizáció

A metaforizációban és a metonimizációban tehát az összehasonlítás (comparison) illetve a feltűnőség (salience) kognitív folyamata játszik meghatározó szerepet.

A metaforaelmélet megjelenése óta (LAKOFF – JOHNSON 1980) a kognitív nyelvészet egyik legjelentősebb és legismertebb elmélete (magyar nyelven bevezető és összefoglaló jelleggel l. KÖVECSES 2005). A metafora és metonímia elhatárolása hagyományosan a bevont fogalmi tartományok száma alapján történik (LAKOFF 1987): a fogalmi metonímia „olyan kognitív folyamat, amelynek során egy közvetítőfogalom mentális hozzáférést biztosít egy olyan célfogalomhoz, amely ugyanannak a fogalmi keretnek vagy idealizált kognitív modellnek a része” (KÖVECSES – BENCZES 2010: 225), a fogalmi metafora pedig „egy fogalmi keret [vagy tartomány] egy másik fogalmi keret által történő értelmezése. A fogalmi keretek [vagy tartományok] között megfelelések húzódnak” (KÖVECSES – BENCZES 2010: 225; ezen túlmenően a metonímia és metafora definícióiról, elhatárolásáról és a két fogalom nyelvtudományban való jelenlétéről összefoglalóan l. BRDAR 2007: 7–26).

A DÜH EGY TARTÁLYBAN LÉVŐ FORRÓ FOLYADÉK fogalmi metafora¹⁹ leírása (KÖVECSES 1986) a metaforakutatás egyik fontos állomásának tekinthető. Joggal merül viszont föl a kérdés az ilyen típusú, nyilvánvalóan tapasztalati alapú metaforákkal kapcsolatban, hogy ha azokat valóban alapvető fiziológiai ingerek motiválják (a dühös ember elvörösödik, hőhatást, nyomást tapasztal stb.), akkor vajon a DÜH és a FORRÓSÁG, NYOMÁS egyazon vagy különböző fogalmi tartomány részét képezik-e, azaz metonimikusnak vagy forrás- és céltartomány alapúnak kell-e tekintenünk a velük kapcsolatos figuratív nyelvi kifejezéseket. KÖVECSES (2013) válasza a kérdésre, hogy a metaforák egy része metonímián alapul. Mint a fentebbi példa is mutatja, a fogalmi keret egy része, esetünkben az emocionális tartalom generalizálódik, absztrahálódik, míg elégséges fogalmi távolságba nem kerül a kiinduló tartománytól, ami által létrejön egy új fogalmi ke-

¹⁹ Kapcsolódó metaforikus nyelvi kifejezések a magyarban: *egyre csak gyűlt benne a harag; nem tudta levezetni a gőzt; szinte forrt a dühtől; egyfolytában füstölgött; felrobbant dühében.*

ret. Tehát a DÜH emocionális tartalma kezdetben része egy nagyobb fogalmi keretnek, melynek eleme pl. a FORRÓSÁG és a NYOMÁS is, később azonban mint „független” fogalmi keret jelenik meg, melyre pl. a FORRÓSÁG és a NYOMÁS forrástartományok elemei leképeződnek. Kiemelten fontosnak tartom megjegyezni, hogy HEINE ET AL. (1991) a grammatikalizáció fogalmi dinamizmusának vizsgálatában lényegében ugyanerre a következtetésre jutnak: a metonímia a grammatikalizáció mikrostruktúrájaként, míg a metafora annak makrostruktúrájaként írható le, azaz – LADÁNYI MÁRIA szavaival – „maga a változási folyamat tehát metonimikus, de a végeredmény metaforikusan írható le” (LADÁNYI 2007: 100). Ennek a szemantikában és grammatikalizációban egymástól függetlenül leírt viszonyoknak (metonímia → metafora) véleményem szerint a magyar konverziós műveletek leírásának szempontjából ugyancsak kiemelt jelentősége van, s ugyanez az absztrahálási folyamat figyelhető meg a melléknevek főnevesülése során is (l. 3.3.).

A szemantika és a grammatikalizáció mellett tehát a metonímia–metafora viszony véleményünk szerint a grammatikában is érvényesül.²⁰ Legújabbban a metonímia szóképzésben betöltött funkciójáról való vita bontakozik ki egyre világosabban. Kissé leegyszerűsítve az álláspontokat, egyes nézetek szerint minden szóképzés lényegében metonímiának tekinthető (JANDA 2011). Ennek megfelelően a magyar *aprít* és *gyalogol* ige metonimikus, amennyiben előbbi A CSELEKVÉS CÉLJA A CSELEKVÉS HELYETT módon konstruálódik, míg utóbbi jelentésszerkezete leírható mint A CSELEKVÉS MÓDJA A CSELEKVÉS HELYETT. Az ezzel szembehelyezkedő álláspont szerint viszont (l. BRDAR – BRDAR-SZABÓ 2013, 2014b) korántsem problémátlan, hogy a kognitív tartományhoz hozzáférést biztosító lexikai egység (*apró*, *gyalog*), azaz a szemantikai modellben fontos szerepet játszó nyelvi közvetítő elem (vehicle) morfológiai felépítése megváltozik, egyszóval ebben a felfogásban nem tudunk számot adni az *-ít* és az *-ol* szuffixumról. Éppen ezért ANDREOU (2016) keretszemantikai megközelítést ajánl a szóképzésnek, melyben számot kíván adni a derivációs morfémákról is. A konverzió (vagy zéró deriváció) esetében viszont ez a probléma nem áll fenn, hiszen a nyelvi közvetítő elem mint referenciapont morfológiailag teljes egészében megfeleltethető a célfogalmat képviselő nyelvi elemnek (l. többek között DIRVEN 1999). A következőkben ennek megfelelően a konverziós műveleti viszonyokat tekintjük metonimikusnak.

²⁰ Ugyan a kognitív metaforaelmélet kidolgozói kezdetől hangsúlyozták, hogy a metafora és a metonímia áthatja a grammatikát is (l. LAKOFF – JOHNSON 1980 a dativusi eltolásról), s bár helyenként a metaforikus folyamatok grammatikában való vizsgálatára is akadt példa (l. GOLDBERG 1995), mégis jelentős idő telt el e kezdetek és az első monográfia megjelenése között (PANTHER ET AL. 2009), mely a figuratív gondolkodás nyomait keresi a grammatikában.

Az angol nyelvben a konverzió különösen produktív (az angol konverzióról mint zéró derivációról, inflexiós derivációról, onomasziológiai műveletről, s mindenekelőtt mint szemantikai derivációról l. MARTSA 2013), azonban konverziós műveleteket a kognitív metaforaelmélet keretében először nem a fogalmi metonímiával kapcsolatban hoztak példaként, hanem éppenséggel egyes *ontológiai metaforák* kapcsán (LAKOFF – JOHNSON 1980). Az ontológiai metaforák kognitív funkciója, hogy absztrakt kategóriákat ismert, jobban megragadható képi sémákban (= „érzékeléseink és motorikus cselekedeteink ismétlődő, dinamikus mintája, amely koherenciát biztosít tapasztalatainknak”, JOHNSON 1987: xix) dolgozzunk föl. Ilyen többé vagy kevésbé részletesen strukturált képi séma (magyarul áttekintő jelleggel l. KÖVECSES – BENCZES 2010: 133–143) pl. a KONTÉNER, de maga a DOLOG is – azaz e képi sémák részleges átfedésben vannak az előző fejezetben megismert sematikus ontológiákkal, még ha a két terminus eredetileg nincs is összefüggésben egymással. Eszerint az angol *give me a call*, *give me a drink* nyelvi kifejezések háttérében A CSELEKVÉS TÁRGY ontológiai metafora húzódik, s (nem figyelmen kívül hagyva metafora és metonímia eddig tárgyalt viszonyát) ezek az idiomatikus szerkezetek makroszerkezetüket tekintve immár metaforikusnak tekinthetők, hiszen a viszony nem referenciapontos, a tartalom sematikus ontológiáját tekintve teljes *átváltás* megy végbe, ami egyértelműen a metafora jellemzője. A továbbiakban ennek megfelelően a magyar főnév–melléknév konverziós műveleteinek leírásában mindkét konstruálási mód fontos szerepet játszik.

4.3. A magyar ADJ $\approx$ N és N $\approx$ ADJ konverziós műveletek metonimikus és metaforikus jelentéskonstruálása²¹

▪ ADJ $\approx$ N

Az 2. fejezetben kommunikatív szempontból meghatározott melléknévi topikfunkció (*a szorgalmasak kirándulni mentek*) és a melléknévi főnevesülés (*a kicsik elaludtak*) szemantikai differenciálódása tendenciaszerűen morfofonoló-

²¹ A metafora és metonímia e széleskörű alkalmazása nyilvánvalóan együtt jár a figuratív jelentés kiterjesztésével, vagy legalábbis a konkrét/literális–figuratív fogalmak nem abszolút, hanem relációs felfogásával. E vélekedésünket támasztja alá, hogy még alapvető testi tapasztalatokra visszavezethető fogalmakhoz társuló nyelvi kifejezések esetében is kétséges, beszélhetünk-e egyáltalán eredendően konkrét, nem elvont jelentéstartalomról. A számos metaforában forrástartományként szereplő TÉR fogalmi keret *mellett* eleme pl. másfelől a *mell* testrész figuratív kiterjesztésének tekinthető (vö. KÖVECSES – BENCZES 2010: 115–132).

giailag is kódolt (I. H. VARGA 2014). E hagyományosan szóhasadásként emlegett jelenség mentén vizsgáljuk a következő példákat (forrás: MNSz):

(11i) *A vörösek másodszor is felsorakoztak.*

(11ii) *A gyorsak között első dán Mads Glaesner.*

Az információstruktúra témájából tudhatjuk, hogy (11i) topikja kakasokra, míg (11ii) topikja úszókra utal. A kognitív háttérmechanizmus mint metonimikus művelet a következőképpen írható le: A (SKALÁRIS) TULAJDONSÁG A (KÖRÜLHATÁROLT) DOLOG HELYETT / specifikusabban AZ ÁLLAT SZÍNE AZ ÁLLAT HELYETT – A ÚSZÓ SEBESSÉGE AZ ÚSZÓ EMBER HELYETT

vörös kakasok keret (célfogalom) ← vörös[’kakas’]-ek (közvetítő) elem

gyors úszók keret (célfogalom) ← gyors[’úszó’]-ak (közvetítő) elem

A közvetítő elemek szaliensek és könnyen hozzáférhetők (RADDEN – KÖVECSÉS 1999), így alkalmasak arra, hogy betöltsék a topik funkcióját a mondatban. Mivel RÉSZ AZ EGÉSZ HELYETT metonímiáról van szó, a közvetítő elem természetesen nem csupán referenciapontként szolgál, hanem maga is része az általa hozzáférhetővé tett keretnek, amivel párhuzamosan a konverzió is csupán részleges, a főnév sematikus ontológiájával járó szintaktikai környezetet és az inflexiós mintázatot nem képezik le egészen a lexikai elemek (*a vörösebbek másodszor is felsorakoztak / a nagyon gyorsak között első dán Mads Glaesner*). Teljes konverzióról beszélhetünk viszont a következő példák kapcsán (forrás: MNSz):

(12i) *A vörösök mellett küzdöttünk, igen előzékenyek voltak velünk.*

(12ii) *A nemzetközi gyorsok, EuroCityk és a belföldi, nemzetközi InterCityk többsége a Keleti pályaudvarról indul.*

A fenti két példában nem csupán formailag részleges és aktuális konceptuális eltolódásról, hanem a főnév mentális sémájának teljes leképezéséről, szószemantikai változásról beszélhetünk. A *vörösök* és a *gyorsok* e specifikálódott jelentései mint ’szovjet hadsereg’ és ’vonat’ ugyancsak metonímián alapulnak, makro szerkezetüket tekintve viszont ontológiai metaforaként írhatók le a következőképpen: A SKALÁRIS TULAJDONSÁG (forrástartomány) KÖRÜLHATÁROLT DOLOG (célstartomány).

A (11i)-ben és a (11ii)-ben látható metonimikus, valamint a (12i)-ben és a (12ii)-ben látható metaforikus művelet egymással összefüggő dimenziók mentén határozható el.

1. A melléknévi topik funkció mint részleges konverzió a diskurzusban realizálható szintagmatikus művelet, míg a melléknévi főnevesülés mint teljes konverzió paradigmatis.

2. Míg előbbi során a melléknév mint szaliens elem funkcionálisan, alkalmilag szolgál referenciapontként a főnévhez annak inflexiós mintázatát részben

reprezentálva, addig utóbbinál a melléknév a főnév ontológiai sémájának megfelelően kategorizálódik.

3. Míg előbbi elsősorban kommunikációs igényeknek felel meg (pl. ökonómia), utóbbi kognitívan motivált, ugyanis akkor valószínűsíthető, ha egy konceptuális kategória nyelvi beágyazására van szükség (ezt nevezik formális keretben „intézményesülésnek”) – e két szükséglet nem zárja ki egymást, s főként nem mondanak ellent egymásnak, sőt mindét motiváció tágabb értelemben nevezhető pragmatikainak.

4. Előbbi metonimikus mikrostruktúrája online kognitív művelet, elsősorban a feltűnőségen alapuló figyelemirányítás eredménye, utóbbi metaforikus makrostruktúrája viszont mindenekelőtt elsáncolódott szerkezetet reprezentál (mely szerkezet természetesen aktivizálódhat és asszociálhatja a forrástartományt).

5. Továbbá, előbbinél az inflexió dominál (nem változik meg teljesen a melléknévi grammatikai környezet), utóbbi pedig derivációnak tekinthető. Az inflexiót és a derivációt általában is érdemes kontinuumként fölfognunk (hiszen átmeneti jelenségekkel is találkozunk), s ez esetben is találkozunk a főnevesülés és konverzió útján lévő, de még nem teljesen lexikalizálódott alakokkal (l. az 2. fejezetben a kicsi ’csecsemő’ példát).

6. Emellett „Az inflexió és a deriváció közötti különbségek a létrehozás és a tárolás pszicholingvisztikai fogalmára vetítve is skálázhatók” (LADÁNYI 2007: 38), előbbi inkább a szintaxissal, míg utóbbi inkább a szótárral van összefüggésben. A melléknévi topik funkcióra tehát a létrehozás, míg a melléknévi főnevesülésre a tárolás jellemző, előbbi esetben a szóelem jelentésének szerkezete alkalmilag változik meg, míg utóbbi esetben (relatív) véglegesen.

Összefoglalva az eddig mondottakat további példákkal:

11. ábra. A magyar melléknévi topik funkció és a melléknévi főnevesülés jellemzői

	Melléknévi topik funkció	Melléknévi főnevesülés
kognitív művelet	feltűnőség (saliency)	feltűnőség → összehasonlítás (comparison)
konstruálási művelet	RÉSZ AZ EGÉSZ helyett metonímia	RÉSZ AZ EGÉSZ helyett metonímia → ontológiai metafora
leírható struktúra	(SKALÁRIS) TULAJDONSÁG A (KÖRÜLHATÁROLT) DOLOG HELYETT mikrostruktúra	A (SKALÁRIS) TULAJDONSÁG (KÖRÜLHATÁROLT) DOLOG makrostruktúra

nyelvi művelet	szintagmatikus, funkcionális, inflexiós, részleges konverzió	paradigmatikus, kategorikus, derivá- ciós, teljes konverzió
pszicholinvisztikai művelet	létrehozás	tárolás
pragmatikai motiváció	jellemzősen kommunikációs (ökonómia)	jellemzően kogni- tív (jelentésképzés)
példák allomorfikus differenciálódással járó metonimikus és metaforikus műveletekre	<i>a felelősek, az ismerősek, a hatalmasak, a bűnősek, a gyilkosok, az olaszosok, az ejtőernyősek, a reggeliek, a keserűek, az ifjúak, a gyulaiak, a debreceniek, a párizsiak</i>	<i>a felelősök, az ismerő- sök, a hatalmasok, a bűnő- sök, a gyilkosok, az olasz- sok 'olaszszakosok', az ejtőernyősök, a reggelik, a keserűk 'italok', az ifjúk, a gyulaik, a debrecenik, a párizsik</i>

Meg kell jegyeznünk, hogy a szemantikai egységek különbözősége nem minden esetben jár együtt a fonológiai egységek differenciálódásával. A legtöbb melléknévi főnevesülés esetében nyilvánvaló a topik funkció facilitáló szerepe (*a beteg [ember]*), míg más esetekben az előző fejezetben tárgyalt foglalkozásnevekhez hasonlóan kérdéses (ADJ *a nádas* [N?], ADJ *az örökös* [N?]), a feltűnőségnek azonban mindenképpen meg kell alapoznia a metaforizációt, vagyis a melléknévi topik funkció mint megelőző, nyelvileg reprezentálódó struktúra csupán tendenciaszerűen adható meg szemben a feltűnőségen alapuló, fogalmi metonimizációval. Másfelől pedig a nem egészen főnevesült alakok is követik a morfológiai sémát és differencializálódnak (*közömbösek, kalaposak – a közömbösök, a kalaposok*), tehát a szóhasadás nem minden esetben jelöl metaforizációt.

▪ $N \approx ADJ$

Az előző fejezetben statikusan már leírt melléknévi főnevesülés (*arany fülbevaló; férfi ápoló*) a magyarban jellemző az elsődleges ontológiájú főnevekre, azonban sokszor szóösszetételként kerülnek jelzői szerepbe. A meghatározott kontextusban végbemenő főnév → melléknév konverzióra KIEFER (2005a) a *székebb* példát hozza. Bár az MNSz-ben nincs ilyen szóalak, találunk viszont példát az *autóbb* alakra.

(10) Minden részletében egy fokkal „autóbb” autó, mint a vetélytárs, de ez nem biztos, hogy elég indok lenne, hogy ezt vigyem haza.

E példában a lexikai elem képviselte tartalmi ontológia nem változik, csupán a róla való sematikus tudásunk dolgozódik föl másképpen, SKALÁRIS RELÁCIÓ-ként az inflexiós komponensszerkezet $(- (V)bb)$ vele való integrációja révén. Ezt a nem konvencionális kognitív ösvényt metonímiaként a következőképpen írhatjuk le: A KÖRÜLHATÁROLT DOLOG A SKALÁRIS TULAJDONSÁG HELYETT, hiszen nem is tudjuk igazán, milyen tulajdonságok befolyásolják, hogy egy autó jobb példány legyen egy másik autónál, vagy esetleg bármilyen más tárgynál. Ugyanezt a fogalmi struktúrát leképező példaként említhetjük az egyik leghallgatottabb magyar rádió mára a gyakori használat révén a köznyelvben tulajdonképpen el-sáncolódott szlogenjét is: *nagyon zene*.

Az a $N \approx ADJ$ típusú konverzió ontológiai metaforaként (l. 11. ábra) a neologizmusokban a sematikus mellett a tartalmi struktúra metaforikus megváltoztatásával megy végbe (*nagyon király/zsír/gáz* vö. a fogalmi integráció modelljében SÓLYOM 2015).

5. Összegzés

A tanulmányban a magyar főnév és melléknév kognitív szerveződésének alapjaival és a két lexikai kategória nem testes morfémával véghezvitt derivációs műveleti viszonyaival foglalkoztam. A melléknévi topik funkciót, valamint a konverzió metonimikus és metaforikus jellegét illető saját meglátásaimat igyekeztem szervesen beépíteni a funkcionális kognitív nyelvészet eddigi kutatási eredményeibe, s helyenként a formális nyelvtanokkal is párbeszédbe állítottam azokat; bemutattam, hogy az ontológiák és konstrukciók modelljében a magyar lexikai elemek széles köre vizsgálható és leírható; bemutattam továbbá, hogy a metonímia és a metafora mint kognitív háttérmechanizmusok felelősek a két szófaj közötti konverziós műveletekért.

A főnévvel és melléknévvvel kapcsolatos tudásunk tartalmi és sematikus szerkezetének vizsgálata főként szintagmatikus viszonyok szemantikai vizsgálatában nyilvánult meg, míg a két kategória közti konverzió, azaz szempontunkból a metaforikus és metonimikus konstruálás, illetve pl. az igenevekkel kapcsolatos morfológiai sémák feltérképezése már a derivációs viszonyokat érintették.

Kitekintésképpen elmondható, hogy álláspontunk szerint a metafora és a metonímia csupán a konverziós képzésben bírnak magyarázó erővel, egyéb, testes morfémákat illető szóképzési irányok esetében egy kognitív realitásra törekvő funkcionális lexikai modellben a figyelemirányításnak és a morfológiai sémák feltérképezésének sokkal nagyobb szerepe kell legyen. Az igenevek derivációs viszonyai mellett a nyilvánvalóan szisztematikus jelentés-megkülönböztető szereppel bíró, az egyes alakokban nem csupán előhangzóként, hanem morfémaértéküként is felfogható allomorfolk jelen tanulmányban szintén csupán reprezentatív jelleggel kerültek tárgyalásra. A tanulmány mindezen aspektusai azonban ko-

rántsem a kognitív keretben való vizsgálódás határait jelölik, hanem további kutatási irányokat szabnak.

Irodalom

- ANDREOU, MARIOS (2016), Modeling word formation in Frame Semantics: metonymy and lexical rules. Sonderforschungsbereich 991. Universität Düsseldorf, Düsseldorf.
- ASHER, NICHOLAS (1993), From Events to Propositions. A Tour of Abstract Entities, Eventualities and the Nominals that Denote Them. In: ASHER, NICHOLAS (1993), Reference to Abstract Objects in Discourse. Kluwer, Dordrecht. 15–62.
- BARSALOU, LAWRENCE (1992), Cognitive Psychology. An Overview for Cognitive Scientists. Lawrence Erlbaum, Hillsdale.
- BHAT, SHANKARA (1994), The Adjectival Category: Criteria for Differentiation and Identification. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam – Philadelphia.
- BLEVINS, JAMES P. (2006), Word-based morphology. *Journal of Linguistics* 42: 531–573.
- BOLLA KÁLMÁN (2006), Fonetikai kislexikon. Kézirat.
- BRDAR, MARIO (2007), Metonymy in Grammar: Towards Motivational Extensions of Grammatical Categories and Constructions. Faculty of Philosophy Josip Juraj Strossmayer University, Osijek.
- BRDAR, MARIO – BRDAR-SZABÓ, RITA (2013), Some reflections on metonymy and word-formation. *Explorations in English language and linguistics* 1: 40–62.
- BRDAR, MARIO – BRDAR-SZABÓ, RITA (2014a), Metonymies we (don't) translate by. *Argumentum* 10. Debreceni Egyetemi Kiadó. 232–247.
- BRDAR, MARIO – BRDAR-SZABÓ, RITA (2014b), Where does metonymy begin? Some comments on Janda (2011). *Cognitive Linguistics* 25: 313–340.
- BURZIO, LUIGI (2002), Surface-to-surface morphology: when your representations turn into constraints. In: BOUCHER, PAUL (ed.), *Many Morphologies*. Ma: Cascadia Press, Somerville. 142–177.
- BYBEE, JOAN – HOPPER, PAUL (eds) (2001), Frequency and the emergence of linguistic structure. John Benjamins, Amsterdam – Philadelphia.
- BYBEE, JOAN (1995), Regular morphology and the lexicon. *Language and Cognitive Processes* 10: 425–455.
- BYBEE, JOAN L. (1988), Morphology as lexical organisation. In: HAMMOND, MICHAEL – NOONAN, MICHAEL (eds), *Theoretical morphology: Approaches in modern linguistics*. Academic Press, London. 119–141.
- CROFT, WILLIAM – CRUSE, ALAN (2004), *Cognitive linguistics*. Cambridge University Press, Cambridge.
- CROFT, WILLIAM – WOOD, ESTHER (2000), Construal Operations in Linguistics and Artificial Intelligence. In: ALBERTAZZI, L. (ed.), *Meaning and Cognition, A Multidisciplinary Approach*. John Benjamins, Amsterdam – Philadelphia. 51–78.
- CROFT, WILLIAM (1990), *Typology and Universals*. Cambridge University Press, Cambridge.
- CRUSE, ALAN (1977), The pragmatics of lexical specificity. *Journal of Linguistics* 13: 153–164.

- CRUSE, ALAN (2000), *Meaning in language*. Oxford University Press, Oxford.
- DIRVEN, RENÉ (1999), Conversion as a conceptual metonymy of event schemata. In: PANTHER, KLAUS-UWE – RADDEN, GÜNTER (eds), *Metonymy in Language and Thought*. (Human Cognitive Processing 4). John Benjamins, Amsterdam – Philadelphia. 275–287.
- DIXON, R. (1982), *Where have all the Adjectives Gone?* Mouton, Berlin, New York – Amsterdam.
- FILLMORE, CHARLES (1982), Frame semantics. In: Linguistic society of Korea (ed.), *Linguistics in the Morning Calm*. Hanshin, Seoul. 111–138.
- GOLDBERG, ADELE (1995), *Constructions: A Construction Grammar Approach to Argument Structure*. The University of Chicago Press, Chicago.
- GRUBER, THOMAS (1995), Toward Principles for the Design of Ontologies Used for Knowledge Sharing. *International Journal Human-Computer Studies* 43: 907–928.
- HEINE, B. – CLAUDI, U. – HÜNNEMEYER, F. (1991), *Grammaticalisation: a conceptual framework*. University of Chicago Press, Chicago.
- H. VARGA MÁRTA (2012a), Formák és funkciók. Morfoszintaktikai eszközök és grammatikai jelentések vizsgálata. KRE BTK – Patrocinium Kiadó, Budapest.
- H. VARGA MÁRTA (2012b), A singulare tantumról a számjelölés kapcsán. *Nyelvtudományi Közlemények* 108: 345–356.
- H. VARGA MÁRTA (2014), Szemantikai differenciálódás a névszók többes számában. *Magyar Nyelvőr* 138: 307–314.
- JANDA, LAURA A. (2011), Metonymy in word-formation. *Cognitive Linguistics* 22: 359–392.
- JOHNSON, MARK (1987), *The Body in the Mind: The Bodily Basis of Meaning. Imagination and Reason*. University of Chicago Press, Chicago.
- JUHÁSZ LEVENTE ZSOLT – PLÉH CSABA (2001), Többmorfémás szavak megértése a magyarban. In: PLÉH CSABA – LUKÁCS ÁGNES (szerk.), *A magyar morfológia pszicholingvisztikája*. Osiris Kiadó, Budapest.
- KENESEI ISTVÁN (2008), Funkcionális kategóriák. In: KIEFER FERENC (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan 4. A szótár szerkezete*, Akadémiai Kiadó, Budapest. 601–637.
- KESZLER BORBÁLA (szerk.) (2000), *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- KICSI SÁNDOR ANDRÁS (2014), Antal László a szófajok kontinuumáról. *Magyar Nyelv* 110: 465–471.
- KIEFER FERENC – LADÁNYI MÁRIA (2000), A szóképzés. In: KIEFER FERENC (szerk.), *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 137–174.
- KIEFER FERENC (2003), Alaktan. In: É. KISS KATALIN – KIEFER FERENC – SIPTÁR PÉTER (szerk.), *Új magyar nyelvtan*. Osiris Kiadó, Budapest. 189–284.
- KIEFER FERENC (2005a), Conversion in Hungarian. *Approaches to Hungarian* 9. Akadémiai Kiadó, Budapest. 189–203.
- KIEFER FERENC (2005b), Types of conversion in Hungarian. In: BAUER, L. – VALERA, S. (eds), *Approaches to Conversion/Zero-Derivation*. Waxmann, New York. 51–65.
- KIEFER FERENC (2007), *Jelentélmélet*. Corvina, Budapest.

- KIEFER FERENC (2008), A melléknevek szótári ábrázolásáról In: KIEFER FERENC (szerk.), *Strukturális magyar nyelvtan 4. A szótár szerkezete*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 505–538.
- KÖVECSES ZOLTÁN – BENCZES RÉKA (2010), *Kognitív nyelvészet*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KÖVECSES ZOLTÁN (1986), *Metaphors of anger, pride, and love*. John Benjamins, Amsterdam.
- KÖVECSES ZOLTÁN (2013), *The Metaphor–Metonymy Relationship: Correlation Metaphors are Based on Metonymy*. *Metaphor and Symbol* 28/2: 75–88.
- KUHN, WERNER (2004), *Why information Science needs Cognitive Semantics – and what it has to offer in return*. Kézirat. <http://musil.unimuenster.de/documents/WhyCogLingv1.pdf>
- LACZKÓ TIBOR (2000a), *Zárójelzési paradoxonok*. In: KIEFER FERENC (szerk.), *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 619–652.
- LACZKÓ TIBOR (2000b), *Az ige argumentumszerkezetét megőrző főnévképzés*. In: KIEFER FERENC (szerk.), *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 293–407.
- LADÁNYI MÁRIA (2007), *Produktivitás és analógia a szóképzésben: elvek és esetek. Segédkönyvek A Nyelvészet Tanulmányozásához 76*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- LADÁNYI MÁRIA – TOLCSVAI NAGY GÁBOR (2008), *Funkcionális nyelvészet. Általános Nyelvészeti Tanulmányok 22*: 17–58.
- LAINÉ, M. – NIEMI, J. – KOIVUSELKÄ-SALLINEN, P. – HYÖNÄ, J. (1995), *Morphological processing of polymorphemic nouns in a highly inflecting language*. *Cognitive Neuropsychology* 12: 457–502.
- LAKOFF, GEORGE (1987) *Women, fire, and Dangerous Things. What Categories Reveal About the Mind*. The University of Chicago Press, Chicago.
- LAKOFF, GEORGE – JOHNSON, MARK (1980), *Metaphors we live by*. The University of Chicago Press, Chicago.
- LANGACKER, RONALD W. (1987), *Foundations of Cognitive Grammar*. Stanford University Press, Stanford.
- LANGACKER, RONALD W. (1999), *Grammar and Conceptualization*. Mouton de Gruyter, Berlin – New York.
- LYONS, JOHN (1977), *Semantics*. Cambridge University Press, Cambridge.
- MANDLER, J. M. – BAUER, P. J. – MCDONOUGH, L. (1991), *Separating the sheep from the goats: Differentiating global categories*. *Cognitive Psychology* 23: 263–298.
- MARTSA, SÁNDOR (2013), *Conversion in English: A Cognitive Semantic Approach*. Cambridge Scholar Press, Cambridge.
- MENDOZA, RUIZ – DE IBANEZ, FRANCISCO JOSÉ (2010), *Metonymy and Cognitive Operations*. In: BENCZES, RÉKA – BARCELONA, ANTONIO – DE MENDOZA, RUIZ (eds), *What is Metonymy? An Attempt at Building a Consensus View on the Delimitation of the Notion of Metonymy in Cognitive Linguistics*. John Benjamins, Amsterdam. 45–76.
- MNSzt = Magyar nemzeti szövegtár. Elektronikus adatbázis, a mai magyar írott köznyelv általános célú reprezentatív korpusza. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest. [Elérhetőség: [http://\[-\]corpus.nytud.hu/mnsz/](http://[-]corpus.nytud.hu/mnsz/).]

- MONTERMINI, FABIO (2010), The lexical presentation of nouns and adjectives in romance languages. *Recherches linguistiques de Vincennes*: 135–162.
- PANTHER, KLAUS-UWE – THORNBURG, LINDA L. – BARCELONA, ANTONIO (eds), (2009), *Metonymy and Metaphor in Grammar*. John Benjamins, Amsterdam – New York.
- PAPP KORNÉLIA ESZTER (2013), A dimenzionális melléknevek multimodális vizsgálata a magyar nyelvben. Doktori Disszertáció. Kézirat. ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola.
- PARADIS, CARITAS (2004), Where Does Metonymy Stop? Senses, Facets, and Active Zones. *Metaphor and Symbol* 19: 245–264.
- PARADIS, CARITAS (2005), Ontologies and construals in lexical semantics. *Axiomathes* 15: 541–573.
- PLÉH, CSABA – JUHÁSZ, LEVENTE ZSOLT (1995), Processing multimorphemic words in Hungarian. *Acta Linguistica Hungarica* 36: 241–267.
- PLÉH CSABA – LUKÁCS ÁGNES (szerk.) (2014), *Pszicholingvisztika 1*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- POLI, ROBERTO (2002) Ontological Methodology. *International Journal of Human-Computer Studies* 56: 639–664.
- RADDEN, GÜNTER – KÖVECSESE, ZOLTÁN (1999), Towards a theory of metonymy. In: PANTHER, KLAUS-UWE – RADDEN, GÜNTER (eds), *Metonymy in language and thought*. John Benjamins, Amsterdam. 17–59.
- ROSCH, ELEANOR – MERVIS, CAROLYNE (1975), Family resemblance: Studies in the internal structure of categories. *Cognitive Psychology* 8: 382–439.
- SCHMID, HANS-JÖRG (2000), English Abstract Nouns as Conceptual Shells. From corpus to cognition. *Topics in English linguistics* 34. Mouton de Gruyter, Berlin – New York.
- SÓLYOM RÉKA (2015), Stílus és fogalmi integráció főnév→melléknév szófajváltással keletkezett magyar neologizmusokban. *Magyar Nyelvőr* 139: 214–224.
- TANOS BÁLINT (2008), Joan Bybee nyelvelmélete. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 22: 537–566.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR (2008), Topik, információfolyam, szórend. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 22: 455–500.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR (2013), *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe*. Osiris Kiadó, Budapest.
- VANNEST, J. – BERTRAM, R. – JÄRVIKIVI, J. – NIEMI, J. (2002), Counterintuitive cross-linguistic differences: More morphological computation in English than in Finnish. *Journal of Psycholinguistic Research* 31: 83–106.
- VARASDI KÁROLY – GYARMATHY ZSÓFIA – SIMONYI ANDRÁS – SZEREDI DÁNIEL (2006), Az általános ontológia egy új modellje. In: ALEXIN ZOLTÁN – CSENDES DÓRA (szerk.), *IV. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia (konferenciaanyag)*. SzTE, Szeged. 73–84.

